

Ryszard Kawalec

Warszawa

Legalizacja w komunistycznych organach bezpieczeństwa w Polsce (1944–1990)

Po wkroczeniu Armii Czerwonej na ziemie II Rzeczypospolitej wojska te wspólnie z sowieckimi organami bezpieczeństwa rozpoczęły akcję podporządkowania państwa polskiego Związkowi Socjalistycznych Republik Radzieckich (dalej ZSRR). W tym celu utworzono także komunistyczny aparat bezpieczeństwa w Polsce¹, w którego kierownictwie znajdowali się sowieccy doradcy oraz Polacy przeszkoleni w ZSRR². Główne zadanie ww. organów i Armii Czerwonej polegało na zniewoleniu polskiego społeczeństwa. Najłatwiej można było to osiągnąć, stosując rozwiązania siłowe, i tak właśnie wyglądała praca komunistycznego aparatu bezpieczeństwa w Polsce w pierwszych latach istnienia. Z czasem organa te zaczęły wykorzystywać także inne metody, do stosowania których potrzebne im były różnego rodzaju dokumenty mające umożliwić pracownikom organów bezpieczeństwa pracę pod przykrywką — w kontaktach ze społeczeństwem legitymowali się dokumentami, które nie dekonspirowały ich pracy operacyjnej.

Według *Słownika języka polskiego* legalizacja to urzędowe stwierdzenie wiarygodności, uwierzytelnienie, nadanie mocy prawnej, zatwierdzenie, uznanie za zgodne z prawem³. Natomiast w rozumieniu organów bezpieczeństwa legalizacja to forma pracy operacyjnej,

¹ Początkowo w 1944 r. powołano Resort Bezpieczeństwa Publicznego PKWN, latem 1945 r. został on zastąpiony Ministerstwem Bezpieczeństwa Publicznego (dalej MBP), następnie latem 1954 r. zmieniono jego nazwę na Komitet do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego (dalej KdsBP), a od 1956 do 1990 r. nosił on nazwę Służba Bezpieczeństwa (dalej SB) Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (dalej MSW).

² Pierwsze szkolenie dla 200 osób narodowości polskiej, ukraińskiej i białoruskiej, mieszkańców terenów II Rzeczypospolitej zagarniętych przez ZSRR w 1939 r., Narodnyj komissariat wnutriennich dieł (dalej NKWD) zorganizował już we wrześniu 1940 r. na przedmieściach Smoleńska, była to tzw. Aleksandrowska Szkoła NKWD. Następnie w 1941 r. część tych osób skierowano na dalszą naukę do specjalnej szkoły w m. Gorki. To właśnie absolwenci tych dwóch szkół zajmowali wysokie stanowiska w organach bezpieczeństwa. Wiosną 1944 r. kolejne osoby zostały skierowane na specjalny kurs NKWD, tym razem w Kujbyszewie, i po jego ukończeniu (kurs ukończyło około 200 osób) zasilili kadrę nowo tworzonych przez Związek Radziecki organów bezpieczeństwa w Polsce (*Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. I: 1944–1956, pod red. K. Szwagrzyka, Warszawa 2005, s. 51–52).

³ *Słownik języka polskiego*, t. IV: *L–Nić*, Warszawa 1962, kol. 61.

w której kadrowy funkcjonariusz tychże organów występuje pod przybranym nazwiskiem w imieniu określonej instytucji cywilnej jako zupełnie inna osoba⁴.

Struktura organizacyjna jednostek zajmujących się legalizacją

W pierwszych latach istnienia komunistycznych służb specjalnych w Polsce, nie widziano potrzeby utworzenia jednostki, która by wykonywała prace dotyczące legalizacji dla jednostek operacyjnych. Dopiero w 1948 r. powstała koncepcja utworzenia stałej komórki legalizacyjnej w Departamencie II MBP⁵. Jej zadaniem było zaopatrywanie w dokumenty legalizacyjne pracowników operacyjnych aparatu bezpieczeństwa. Zmiany te wprowadzono, aby zapewnić należytą kontrolę nad ilością, jakością i przydatnością w pracy operacyjnej dokumentów legalizacyjnych, które były w posiadaniu pracowników operacyjnych⁶.

Zarządzenie nr 60 wiceministra Bezpieczeństwa Publicznego czyniło jednostką odpowiedzialną za wytworzenie wszelkiego rodzaju dokumentów legalizacyjnych Departament II MBP, a na szczeblu wojewódzkim naczelników Wydziału II Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego (dalej WUBP) lub ewentualnie pracownika zatwierdzonego przez szefa WUBP w porozumieniu z dyrektorem Departamentu II. Odtąd Komendant Główny Milicji Obywatelskiej (dalej MO), dyrektorzy departamentów MBP i szef Zarządu Informacji Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego (dalej KBW) i Ochrony Pogranicza (dalej OP) wyznaczali stałego pracownika do kontaktowania się z Departamentem II, w celu załatwienia dokumentów legalizacyjnych dla swoich jednostek. Zapotrzebowanie na ww. dokumenty wymagało zatwierdzenia przez dyrektorów departamentów MBP, szefa Zarządu Informacji KBW i OP, szefa Oddziału Służby Śledczej Komendy Głównej (dalej KG) MO, względnie szefa WUBP (każdy zatwierdzał wniosek z podległych mu jednostek operacyjnych). W przypadku, gdy funkcjonariusz, który posługiwał się dokumentami legalizacyjnymi, został przeniesiony lub zwolniony, należało zwrócić je do dyrektora Departamentu II⁷.

Legalizacją w Departamencie II zajmował się Wydział II, w skład którego wchodziły następujące komórki: Foto, Centralne Laboratorium Chemiczne oraz Dokumentacja operacyjna (legalizacja)⁸. Z czasem zaczęto organizować nowe bądź udoskonalano już istnie-

⁴ Archiwum Instytutu Pamięi Narodowej Oddział w Rzeszowie (dalej IPN Rz) 00175/40, Stanisław Kosecki, Eugeniusz Łukaszewski, *Niektóre problemy operacyjno-legalizacyjne w pracy wywiadu i kontrwywiadu*, Warszawa 1970 r., s. 37.

⁵ Departament II MBP zajmował się operacyjnym zabezpieczeniem Radia, Ministerstwa Poczty i Telegrafów, radio-kontrwywiadem, ewidencją, archiwum, łącznością, szyframi, perlustracją dokumentów oraz zaopatrzeniem technicznym jednostek operacyjnych (Archiwum IPN w Warszawie (dalej IPN BU) 01179/419, *Służba Bezpieczeństwa w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w latach 1944–1978. Centrala*, t. I, Warszawa 1978 r., s. 23).

⁶ IPN Rz 00175/40, Stanisław Kosecki, Eugeniusz Łukaszewski, *Niektóre problemy...*, s. 19–23.

⁷ 1949 sierpień 23, Warszawa — Zarządzenie nr 60 wiceministra Bezpieczeństwa Publicznego Romana Romkowskiego dotyczące zasad wydawania dokumentów legalizacyjnych, Nr 58, w: *Instrukcje pracy pionów pomocniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa (1945–1989)*, wybór, wstęp i oprac. M. Komaniecka, Kraków 2010, s. 413.

⁸ IPN BU 0745/86, Niektóre dane o rozwoju pracy poszczególnych działów Departamentu II w okresie od 1950–1952 r. włącznie, oraz najważniejsze zadania, stojące przed tymi działami z dnia 5 lutego 1953 r., k. 25–26.

jące techniczne działy pracy, takie jak: chemigrafia, zecernia, stemplarnia, grawernia itp.⁹

Kolejna reorganizacja aparatu bezpieczeństwa była spowodowana dwoma wydarzeniami. Pierwsze to śmierć 5 III 1953 r. Józefa Stalina, a drugie to ucieczka na zachód Józefa Światły¹⁰. Prawdopodobnie ujawnienie przez Światłę Amerykanom struktury organizacyjnej organów bezpieczeństwa wymusiło ich reorganizację. Dnia 15 VI 1954 r. utworzono Departament Techniki Operacyjnej (dalej DTO)¹¹. W skład nowo utworzonego Departamentu weszły: Wydział II (Centralne Laboratorium Chemiczne, Działy Foto i Działy legalizacyjne), Wydział V (PT¹² i PP¹³) i Centralne Laboratorium Ekspertyz z Departamentu II, Wydział Pelengacji i Nasłuchu oraz Centralne Laboratorium Łączności z Departamentu Łączności i Dział Deszyfrazu z Biura „C”. W DTO legalizacją zajmował się Wydział IV (Centralne Laboratorium Chemiczne — działy foto, legalizacji), a dokładnie Sekcja III (legalizacji: chemigrafia, grawernia, stemplarnia). Do zadań Sekcji III należało:

- uzyskiwanie wzorów z poszczególnych instytucji i wyrabianie dokumentów,
- wykonywanie prac grawerskich w zakresie legalizacji,
- opracowywanie chemigraficzne wzorów do dokumentów,
- centralizowanie i rozpracowywanie materiałów w zakresie legalizacji prowadzonej przez obce wywiady na terenie kraju oraz prowadzenie systematycznych badań nad sposobami wykonania wzorów w oparciu o materiały uzyskane od przestępców i z odpowiednich placówek naukowych¹⁴.

Rozkazem nr 0105/Org z dnia 17 XI 1954 r. utworzono Instytut Techniki Operacyjnej (dalej ITO), któremu powierzono te same zadania co DTO, czyli do jego obowiązków należało zapewnienie jednostkom resortu niezbędnych materiałów, sprzętu i usług umożliwiających prawidłową działalność operacyjną tych jednostek¹⁵.

Na mocy art. 5 dekretu Rady Państwa z 7 XII 1954 r. *o naczelnym organach administracji państwowej w zakresie spraw wewnętrznych i bezpieczeństwa publicznego* powołano

⁹ IPN Rz 00175/40, Stanisław Kosecki, Eugeniusz Łukaszewski, *Niektóre problemy...*, s. 30.

¹⁰ Pułkownik Światło, właśc. Izaak Fleischfarb, funkcjonariusz MBP. W 1945 r. pełnił funkcję zastępcy kierownika WUBP w Warszawie, następnie zastępca kierownika Grupy Operacyjnej MBP na Okręg Warmińsko-Mazurski. W latach 1946–1948 był zastępcą szefa WUBP w Krakowie, natomiast w latach 1950–1953 wicedyrektorem Departamentu X MBP. Przebywając 5 XII 1953 r. we francuskiej strefie podzielonego Berlina wraz z szefem X Departamentu płk. Anatolem Fejginem, wykorzystał kilka minut potrzebnych Fejginowi do wymiany pieniędzy, oddał się i zgłosił do władz amerykańskich. Dzień później był już w Frankfurcie nad Menem, a 23 grudnia w Waszyngtonie. Od 28 IX 1954 r. do końca 1955 r. Światło opowiadał o działalności organów bezpieczeństwa w Polsce w Radiu Wolna Europa na falach Głosu Wolnej Polski w Monachium. Cykl programów nosił tytuł *Za kulisami bezpieki i partii* i składał się z 139 programów (A. Paczkowski, *Trzy twarze Józefa Światły*, „Rzeczpospolita”, 2003, nr 296 (6676), s. 8–9; Z. Błażyński, *Mówi Józef Światło. Za kulisami bezpieki i partii 1940–1955*, Warszawa 2003, s. 2, 15; *Aparat bezpieczeństwa w Polsce...*, s. 17).

¹¹ S. Dudziuk, M. Majewski, M. Maruszak, *Struktura organizacyjna aparatu bezpieczeństwa*, Warszawa 2006, s. 13.

¹² Podśluch telefoniczny.

¹³ Podśluch pokojowy.

¹⁴ IPN BU 0745/86, Notatka służbowa w sprawie organizacji DTO z dnia 26 maja 1954 r., k. 105–106; Notatka dotycząca organizacji DTO z dnia 14 czerwca 1954 r., k. 121; Projekt Etatu DTO MBP, k. 124, 126; Zakres pracy Wydziałów DTO z dnia 14 czerwca 1954 r., k. 132; Zakres pracy Wydziału obejmującego Centralne Laboratorium Chemii, Legalizację i Fotografację Operacyjną, k. 145.

¹⁵ IPN BU 01179/419, *Służba Bezpieczeństwa w...*, s. 27, 311.

KdsBP przy Radzie Ministrów¹⁶. Zarządzeniem nr 054/Org z dnia 18 III 1955 r. powołano Departament IX (technika operacyjna), który powstał na bazie Departamentu II i ITO. W ramach tego departamentu legalizacją zajmował się Wydział IV (legalizacji, fotografii i filmu operacyjnego, otwierania przesyłek wywiadowczych i innych oraz kas). Sekcja I tego wydziału była odpowiedzialna za legalizację. Do zadań ww. sekcji należało:

- wyrabianie odpowiednich dokumentów legalizacyjnych krajowych i zagranicznych, na zlecenia jednostek operacyjnych Bezpieczeństwa Publicznego (dalej BP) z całego kraju, Informacji Ministerstwa Obrony Narodowej (dalej MON) i II Zarządu Sztabu Generalnego Wojska Polskiego (dalej WP), zatwierdzone przez Komitet,
- nawiązywanie i utrzymanie, w zakresie legalizacji, kontaktów z osobami zaufanymi w poszczególnych instytucjach,
- wykonywanie prac grawerskich i stemplarskich do celów legalizacyjnych oraz otwierania przesyłek, dla zabezpieczenia inwigilacji korespondencji,
- wykonywanie prac chemigraficznych i offsetowych do celów legalizacyjnych, poszukiwań przestępców, dla Biura Szyfrów, i innych,
- gromadzenie, ustalenie pochodzenia, metod i sposobów fałszowania, cech dokumentów legalizacyjnych, którymi posługiwali się agenci konkurencyjnych wywiadów,
- prowadzenie na terenie więzienia laboratorium służącego do pracy z zatrzymanymi szpiegami i fachowcami z dziedziny legalizacji, chemii i foto szpiegowskiego, w oparciu o materiały śledcze itp.,
- prowadzenie ewidencji i archiwum spraw legalizacyjnych,
- prowadzenie składnicy wzorów dokumentów, pieczęci, stempli pocztowych krajowych i zagranicznych, składnicy papierów, atramentów sympatycznych, stalówek itp.¹⁷

Przemiany październikowe 1956 r. i dojście Władysława Gomułki do władzy spowodowały także duży wstrząs w służbach specjalnych. Na mocy art. 1 ust. 2 ustawy z dnia 13 XI 1956 r. *o zmianie organizacji naczelnych organów administracji publicznej* w zakresie bezpieczeństwa publicznego przekazano do MSW¹⁸ sprawy ochrony ustroju ludowo-demokratycznego ustalonego w Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (dalej PRL) i interesów państwa przed wrogą działalnością szpiegowską i terrorystyczną. Ustawa ta nie określała szczegółowo zakresu działania ministerstwa, mimo iż znosiła KdsBP, a organa bezpieczeństwa (SB) przekazywała MSW¹⁹. Jeśli chodzi o działalność legalizacyjną, to także na tym polu zaszły zmiany. Zarządzeniem ministra spraw wewnętrznych nr 00238/56 z dnia 29 XI 1956 r. powołano Biuro „T” (techniki operacyjnej)²⁰.

Zarządzenie nr 0074/65 ministra spraw wewnętrznych z dnia 27 VII 1965 r. w sprawie regulaminu organizacyjnego Biura „T” MSW do zakresu działania ww. Biura zaliczało: „opra-

¹⁶ „Dziennik Ustaw”, 1954, nr 54, poz. 269.

¹⁷ IPN BU 0745/86, Zakres działania Departamentu i ITO KdsBP z 3 stycznia 1955 r., k. 156; Zestawienie Etatowe Departamentu IX — techniki operacyjnej i ITO, k. 164.

¹⁸ MSW utworzono w 1954 r. tym samym dekretem, którym utworzono KdsBP.

¹⁹ „Dziennik Urzędowy”, 1956, nr 54, poz. 241.

²⁰ S. Dudziuk, M. Majewski, M. Maruszak, op. cit., s. 26.

cowywanie i wykonywanie dokumentów legalizacyjnych zagranicznych i krajowych na zamówienie” SB, KG MO, WSW i II Zarządu Sztabu Generalnego MON „dla konspirowania realizowanych przedsięwzięć operacyjnych”. Wg tego zarządzenia legalizacją operacyjną zajmował się Wydział V Biura „T” MSW²¹.

Zarządzeniem organizacyjnym nr 051/Org z dnia 15 VI 1971 r. Biuro „T” MSW przekształcono w Departament Techniki (dalej DT) MSW, a Zakład Techniki Specjalnej (dalej ZTS) w Zakład Konstrukcji Sprzętu Operacyjnego²² przy DT MSW²³. Wpływ na tę reorganizację miały prawdopodobnie nieprawidłowości w ZTS²⁴.

Wydział V nowo powołanego DT MSW zajmował się legalizacją krajową, zagraniczną i chemią operacyjną. Składał się z siedmiu sekcji (legalizacji krajowej, ekspertyz, chemii legalizacyjnej, technologii i odtwarzania dokumentów, druków i pieczęci, technologii i produkcji papierów specjalnych oraz chemii operacyjnej)²⁵. Do zadań ww. wydziału należało:

- opracowywanie i wykonywanie dokumentów, druków oraz wszelkiego rodzaju pieczęci krajowych i zagranicznych do celów operacyjnych MSW i upoważnionych przez ministra jednostek operacyjnych MON,
- przeprowadzanie badań porównujących krajowe i zagraniczne dokumenty stwierdzające tożsamość osób będących w operacyjnym rozpracowaniu,
- opracowywanie i odtwarzanie technologii papierów specjalnych przeznaczonych do dokumentów legalizacyjnych,
- wykonywanie kamuflażu w zakresie prac introligatorskich,

²¹ IPN BU 1585/3184, Zarządzenie nr 0074/65 ministra spraw wewnętrznych z dnia 27 lipca 1965 r. w sprawie regulaminu organizacyjnego Biura „T” MSW, k. 17, 19.

²² DT przejął wszystkie składniki majątkowe ZTS z wyjątkiem Ośrodka Elektronicznego Przetwarzania Informacji przy ZTS, który wszedł w skład Ośrodka Informatyki MSW (IPN BU 335/251, Zarządzenie nr 099/71 MSW z dnia 30 czerwca 1971 r. w sprawie przejęcia przez DT oraz Ośrodek Informatyki składników majątkowych byłego ZTS MSW, k. 30).

²³ IPN BU 335/251, Notatka służbowa Dyrektora Departamentu Finansów MSW płk S. Sampolskiego, k. 41.

²⁴ Powołanie nowych jednostek i włączenie w ich struktury Biura „T” i ZTS prawdopodobnie spowodowane było nieprawidłowościami w ww. Zakładzie. Pierwsze nieprawidłowości wykryto już w 1968 r., gdy Departament Finansów MSW przeprowadził rewizję finansowo-gospodarczą, w wyniku której stwierdzono wiele poważnych niedociągnięć w gospodarce środkami finansowymi, materiałami i sprzętem techniki operacyjnej. W związku z powyższym w ZTS nastąpiły kolejne kontrole. Ostatecznie w dniu 31 III 1971 r. podsekretarz stanu gen. bryg. Henryk Słabczyk powołał komisję w celu przeprowadzenia kompleksowej kontroli działalności ZTS. Komisja ta stwierdziła, iż kilkuletnia działalność ZTS jako jednostki zorganizowanej na wzór instytutu badawczego niezwiązanego bezpośrednio z problematyką pracy techniczno-operacyjnej doprowadziła do takich m.in. niekorzystnych zjawisk, jak: rozproszenie sił fachowych i środków finansowych na szereg dziedzin techniki niemających bezpośredniego związku z istotnymi potrzebami techniki operacyjnej resortu oraz ukierunkowanie profilu konstrukcyjnego i produkcyjnego na rozwiązania konwencjonalne, wyliczalne statystycznie, ale niezapewniające dostatecznej ilości i jakości sprzętu podsłuchowego. Konkluzja była taka, iż nowa struktura organizacyjna winna zapewnić: prawidłowe powiązanie każdego działu konstrukcyjnego i produkcyjnego z działami instalacyjnymi i eksploatacyjnymi; ścisłe powiązanie koncepcji technicznych z rzeczywistymi potrzebami techniki operacyjnej; wykonanie w możliwie krótkim czasie dostatecznej ilości sprzętu i urządzeń do podsłuchu pokojowego, telefonicznego, penetracji, legalizacji i fotografii operacyjnej (IPN BU 1585/4905, Notatka obejmująca streszczenie zasadniczych dokumentów stanowiących podstawę włączenia z dniem 15 czerwca 1971 r. ZTS do DT MSW, Warszawa, 29.08.1983 r., k. 1–7).

²⁵ IPN BU 335/251, Ustawienie etatowo-organizacyjne DT MSW, k. 130, 169–171.

- wykonywanie wszelkiego rodzaju dokumentów legalizacyjnych dla jednostek operacyjnych resortu spraw wewnętrznych (dalej r.s.w.) i prowadzenie ewidencji rzeczowej w tym zakresie²⁶.

Ostatecznie Wydział V DT MSW zajmował się legalizacją krajową i zagraniczną²⁷. Składał się z następujących sekcji: legalizacji krajowej, ekspertyz, chemii legalizacyjnej, technologii odtwarzania dokumentów, druków i pieczęci oraz technologii i produkcji papierów specjalnych. Do jego zadań ponadto należało:

- opracowywanie i wykonywanie na zamówienie Departamentu I i II MSW²⁸ druków dezinformujących wrogie ośrodki,
- odtwarzanie specjalnych pieczęci dla potrzeb penetracji i kontroli korespondencji na podstawie zamówień Departamentu II i Biura „W”²⁹.

Zarządzenie nr 00167/71 MSW z dnia 16 XII 1971 r. w sprawie regulaminu organizacyjnego DT MSW informowało, iż DT MSW powołany jest do konstruowania i produkowania sprzętu i urządzeń techniki specjalnej w zakresie m.in. legalizacji. Zgodnie z ww. zarządzeniem do zakresu działania tego departamentu w obrębie legalizacji należało m.in.:

- opracowywanie technologii papieru, wzorów druków i pieczęci oraz wykonywanie dokumentów legalizacyjnych krajowych i zagranicznych,
- badanie fałszywych dokumentów używanych przez obce agencje oraz opracowywanie metod cenzury specjalnej, ekspertyz i naśladownictwa pisma dla celów operacyjnych³⁰.

²⁶ IPN BU 335/251, Kierunki działania i zasady funkcjonowania DT MSW, grudzień 1971, k. 115–115v.

²⁷ DT MSW i Biuro „W” MSW (zajmowało się perlustracją korespondencji) zawarli porozumienie, w myśl którego z DT wyłączono sekcję chemii operacyjnej i włączono ją do Biura „W”, a dokładnie do Wydziału Chemii umiejscowionego w tym Biurze. Zmiany tej dokonano ze względu na to, że istniała potrzeba utworzenia jednej komórki chemii w r.s.w. odpowiednio wyposażonej, o ściśle określonym profilu działania, która miała być główną jednostką w zakresie chemii operacyjnej (IPN BU 335/251, Notatka służbowa dot. utworzenia Wydziału Chemii w Biurze „W”, Warszawa, 01.12.1971 r., k. 13; IPN BU 335/251, Porozumienie DT MSW i Biura „W” MSW w sprawie wyłączenia z DT i włączenia do Biura „W” sekcji chemii operacyjnej, Warszawa, 30.10.1971 r., k. 49; IPN BU 335/251, Notatka służbowa dot. przekazania Samodzielnej Sekcji Chemii do Biura „W” oraz utworzenia na bazie tej Sekcji i Sekcji II Wydziału II Biura „W” — Wydziału Chemii w Biurze „W”, Warszawa, 30.10.1971 r., k. 51; IPN BU 335/251, Uzasadnienie do proponowanego ustawienia organizacyjno-etatowego DT MSW, k. 85).

²⁸ Departament I zajmował się wywiadem i to zarówno w KdsBP, jak i w MSW. Wcześniej w MBP wywiad znajdował się w Departamencie VII. Departament II był to kontrwywiad zarówno w KdsBP, jak i w MSW, natomiast w MBP zajmował się tym Departament I (G. Majchrzak, *Szefowie i podstawowe pioniry operacyjne Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych*, w: *O aparacie bezpieczeństwa z Krzysztofem Lesiakowskim i Grzegorzem Majchrzakiem rozmawia Barbara Polak*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej”, czerwiec 2002, nr 6 (16), s. 24).

²⁹ IPN BU 01254/128, *Szczegółowy zakres działania komórek organizacyjnych i zakresy czynności poszczególnych stanowisk pracy w DT MS*, załącznik do Zarządzenia nr 0065/72 Dyrektora DT MSW z dnia 1 sierpnia 1972 r. w sprawie szczegółowego zakresu działania komórek organizacyjnych i zakresów czynności poszczególnych stanowisk pracy w DT MSW, k. 40–50.

³⁰ IPN Rz 0022/112/CD, Zarządzenie nr 00167/71 MSW z dnia 16 grudnia 1971 r. w sprawie regulaminu organizacyjnego Departamentu Techniki MSW, k. 519–520.

W sierpniu 1976 r. dyrektor DT MSW wystąpił z wnioskiem wprowadzenia w Wydziałach DT MSW podziału bezsekcyjnego. Potrzebę tą uzasadniał zwiększeniem zadań. Zamiast sekcji sugerował powołanie zespołów specjalistycznych składających się z kilku osób. Podział taki wkrótce zatwierdzono. W 1980 r. Wydział V DT MSW składał się z siedmiu zespołów³¹. Prawdopodobnie były to zespoły: legalizacji krajowej i zagranicznej, ekspertyzy pisma ręcznego i maszynowego, chemii legalizacyjnej, technologii i odtwarzania form drukowych dokumentów zagranicznych, druków i pieczęci, papierni i pieczęci kauczukowych³².

Wynik wyborów kontraktowych z 4 VI 1989 r. umożliwił powołanie 24 sierpnia tr. na stanowisko premiera Tadeusza Mazowieckiego. Sytuacja ta spowodowała reorganizację SB. Pojawiły się projekty ulokowania DT MSW w strukturze MO, zresztą nie tylko DT MSW. Nawet wewnątrz SB taka reorganizacja nie przeszła bez zastrzeżeń. Naczelnik Wydziału V DT MSW zalecał nie tylko zatwierdzenie przez kierownictwo nowego resortu, dostosowanego do wymogów zarządzenia i instrukcji w sprawie dokumentów i czynności legalizacyjnych, ale także usytuowanie wydziału zajmującego się legalizacją krajową w strukturze MSW. Uważał, iż realizujący zadania służbowe w zakresie czynności legalizacyjnych funkcjonariusze MO mogliby spotykać się ze strony administracji państwowej z odmową współpracy³³.

Regulacje prawne dotyczące legalizacji

Początkowo brak było regulacji prawnych dotyczących legalizacji w resorcie. Pierwszy taki przepis to Zarządzenie nr 60 wiceministra BP Romana Romkowskiego z dnia 23 VIII 1949 r. Dotyczył on zasad wydawania dokumentów legalizacyjnych i wprowadzał obowiązek zarejestrowania ich³⁴ w Departamencie II³⁵.

Dyrektor Departamentu II MBP 26 VI 1952 r. wydał *Instrukcję o ewidencji dokumentów specjalnych i sprawozdawczości*. Rozkazem nr 035/53 z dnia 24 VII 1953 r. wprowadzono do użytku *Instrukcję o korzystaniu z dokumentów i pieczęci specjalnych w pracy organów bez-*

³¹ IPN BU 1585/11687, Notatka służbowa w sprawie zmiany wewnętrznej struktury organizacyjnej niektórych wydziałów DT, k. 30; IPN BU 01799/5, Notatka służbowa dot. zabezpieczenia dokumentacji materiałów i urzędzeń w przypadkach PZ z dnia 29 listopada 1980 r. sporządzona przez Naczelnika Wydziału V DT MSW płk. Wł. Kubiecę, k. 24–25.

³² Podział ten pochodzi z projektu szczegółowego zakresu działania komórek organizacyjnych i zakresu czynności poszczególnych stanowisk pracy w DT MSW. Brak jest na nim daty, na okładce jednak napisano, iż jest to teczka dyr. Buczmy, który od grudnia 1981 r. do lipca 1987 r. był zastępcą dyrektora do spraw polityczno-wychowawczych w DT MSW. Wynika więc z tego, że powstał on w ww. okresie. Wprawdzie nie ma pewności, że w rzeczywistości istniał taki sam podział organizacyjny jak w ww. projekcie, ale często zarządzeniami, decyzjami i instrukcjami zatwierdzano stan faktyczny, więc i tak mogło być w tym przypadku, tzn. w 1980 r. w skład Wydziału V także mogły wchodzić te same zespoły (IPN BU 0745/72, Projekt szczegółowego zakresu działania komórek organizacyjnych i zakresy czynności poszczególnych stanowisk pracy w DT MSW, k. 40–56).

³³ IPN BU 0642/39, Sprawozdanie z pracy Wydziału V DT MSW za okres 01.12.1988–01.12.1989 r., Warszawa, 20.12.1989 r., k. 29–35.

³⁴ Dokumentów legalizacyjnych będących w posiadaniu funkcjonariuszy BP, MO, Zarządu Informacji KBW i OP.

³⁵ 1949 sierpień 23, Warszawa — Zarządzenie nr 60 wiceministra Bezpieczeństwa Publicznego Romana Romkowskiego dotyczące zasad wydawania dokumentów legalizacyjnych, Nr 58, w: *Instrukcje pracy pionów...*, s. 413.

pieczeństwa publicznego, która uchylała Zarządzenie nr 60 z dnia 15 VIII 1949 r. oraz instrukcję o ewidencji dokumentów specjalnych i sprawozdawczości z dnia 26 VI 1952 r. Zgodnie z nową instrukcją zamówienia na dokumenty legalizacyjne zatwierdzał minister względnie wiceministrowie resortowi oraz osoby upoważnione w Głównym Zarządzie Informacji MON i Zarządzie II Sztabu Generalnego. Ponadto jednostki operacyjne były zobowiązane do opatrywania Departamentu II w potrzebne wzory dokumentów, pieczęci i podpisów z obiektów chronionych przez nie operacyjnie³⁶.

Rozkaz nr 035/53 z dnia 24 VII 1953 r. i *Instrukcja o korzystaniu z dokumentów i z pieczęci specjalnych w pracy organów bezpieczeństwa publicznego* zostały wycofane i przestały obowiązywać w 1957 r. Od tej pory aż do 1965 r. nie było dokumentu, który by określał zakres uprawnień i kompetencji na odcinku legalizacji³⁷.

Dopiero *Zarządzenie nr 0088/65 ministra spraw wewnętrznych z dnia 13 września 1965 r. w sprawie opracowywania i wydawania dokumentów legalizacyjnych oraz korzystania z tych dokumentów w pracy operacyjnej* informowało, iż jednostką uprawnioną do opracowywania i wydawania dokumentów legalizacyjnych, w celu właściwego konspirowania pracowników operacyjnych i tajnych współpracowników (dalej TW) z użyciem faktycznych lub przybranych nazwisk przed osobami fizycznymi i prawnymi, jest Biuro „T” MSW³⁸. W sprawie wydawania przez ww. Biuro: paszportów zagranicznych; międzynarodowych praw jazdy i polis ubezpieczeniowych; dowodów osobistych zabezpieczonych; książeczek wojskowych; dyplomów wyższych uczelni, szkół technicznych, świadectw szkół ogólnokształcących oraz odpisów notarialnych tych dokumentów wymagana była zgoda ministra, właściwych wiceministrów oraz Dyrektora Generalnego do spraw SB. Osoby te także podejmowały decyzje w sprawach meldunków legalizacyjnych na pobyt stały w miastach, w których istniały ograniczenia meldunkowe. W sprawie wydawania pozostałych dokumentów decyzję podejmował Dyrektor Biura „T” MSW i jego zastępcy. Prawo korzystania z dokumentów legalizacyjnych miały wszystkie jednostki operacyjne: MSW, KG MO, Zarządu II Sztabu Generalnego

³⁶ IPN Rz 00175/40, Stanisław Kosecki, Eugeniusz Łukaszewski, *Niektóre problemy...*, s. 21–23, 27–32.

³⁷ Ibidem, s. 37–38.

³⁸ Wcześniej tę kwestię poruszały prawdopodobnie zarządzenia wydawane przez dyrektorów poszczególnych departamentów. Potwierdza tę tezę *Zarządzenie nr 0010/65 dyrektora Departamentu II MSW z dnia 16 marca 1965 r. w sprawie zasad i trybu zamawiania i ewidencjonowania dokumentów legalizacyjnych dla potrzeb operacyjnych*, które wprowadzało obowiązek zamawiania dokumentów legalizacyjnych wyłącznie w Biurze „T” MSW. W Departamencie II MSW za ich zamawianie, wydawanie zainteresowanemu pracownikom, przedłużanie oraz wycofywanie z obiegu odpowiedzialny był kierownik sekretariatu ogólnego. Oczywiście zamawiał te dokumenty na podstawie raportu pracownika operacyjnego, zaopiniowanego przez naczelnika lub zastępcę naczelnika wydziału i zatwierdzonego przez dyrektora lub wicedyrektora Departamentu II MSW, a wydawał za pokwitowaniem. Naczelnicy wydziałów w przypadku zagubienia lub niewłaściwego użytkowania dokumentów legalizacyjnych musieli zameldować o tym dyrektorowi Departamentu II MSW. Ponadto byli oni zobligowani do dnia 25 III 1965 r. zbadać szczegółowo znajdujące się w podległych im wydziałach dokumenty legalizacyjne pod względem prawidłowości ich uzyskania oraz ocenić zasadność dalszego ich użytkowania. Po kontroli mieli także sporządzić wykazy posiadanych przez wydział dokumentów legalizacyjnych łącznie z dokumentami zakwalifikowanymi do wycofania i przekazać je kierownikowi sekretariatu ogólnego (IPN BU 1585/4142/CD, Zarządzenie nr 0010/65 Dyrektora Departamentu II MSW z dnia 16 marca 1965 r. w sprawie zasad i trybu zamawiania i ewidencjonowania dokumentów legalizacyjnych dla potrzeb operacyjnych, k. 3–4).

WP, Szefostwa Wojskowej Służby Wewnętrznej oraz wydziały operacyjne SB i MO Komend Wojewódzkich (dalej KW) MO (równorzędnych)³⁹. Zarządzenie to nakładało na zainteresowane jednostki operacyjne SB obowiązek udzielania pomocy związanej z potrzebami operacyjno–legalizacyjnymi Biura „T”⁴⁰.

Do ww. zarządzenia załączona została *Instrukcja w sprawie zasad i trybu postępowania przy opracowywaniu, zamawianiu i wydawaniu dokumentów legalizacyjnych oraz posługiwaniu się tymi dokumentami w pracy operacyjnej*, która szczegółowo regulowała działalność legalizacyjną. Zgodnie z jej brzmieniem, w celu otrzymania dokumentu legalizacyjnego uprawniona jednostka operacyjna musiała do Biura „T” przesłać pisemne zamówienie wraz z uzasadnieniem. Biuro „T” opracowywało dokumenty na podstawie oryginalnych i aktualnych wzorów uzyskiwanych drogą operacyjną. Oryginalne wzory blankietów, pieczęci, podpisów itp. dostarczały do Biura „T” wszystkie zainteresowane jednostki operacyjne⁴¹. W zależności od potrzeb operacyjnych instrukcja wyliczała następujące dokumenty legalizacyjne: dokumenty stwierdzające tożsamość osoby (paszporty, dowody osobiste, książeczki wojskowe, legitymacje służbowe); zaświadczenia i świadectwa pracy; oświadczenia najemcy; wnioski o przydział mieszkania; świadectwa szkolne i dyplomy wyższych uczelni; zaświadczenia i zwolnienia lekarskie⁴²; tłumaczenia dokumentów pisanych w językach obcych; odpisy notarialne; dowody rejestracyjne na pojazdy mechaniczne; pieczęcie i szyldy instytucji, konspiracyjne prace operacyjną; inne niewymienione dokumenty, jeżeli były możliwe do wykonania i zastosowania w pracy operacyjnej. Biuro „T” opracowywało i wydawało dokumenty legalizacyjne z terenu m.st. Warszawy⁴³ oraz z poszczególnych województw⁴⁴. Dokumenty

³⁹ Wydziały te nie mogły otrzymać z jednostki legalizacyjnej Biura „T” paszportów zagranicznych oraz międzynarodowych praw jazdy i polis ubezpieczeniowych.

⁴⁰ 1965 wrzesień 13, [Warszawa] — Zarządzenie nr 0088/65 ministra spraw wewnętrznych w sprawie opracowywania i wydawania dokumentów legalizacyjnych oraz korzystania z tych dokumentów w pracy operacyjnej, Nr 36, w: *Instrukcje pracy pionów...*, s. 303–304.

⁴¹ Z reguły wyglądało to w ten sposób, iż Wydział V DT MSW wysyłał pismo do Wydziału „T” w terenie z prośbą o uzyskanie dla potrzeb służbowych wzoru danego dokumentu lub pismo z *Wykazem instytucji, z których należy zaktualizować wzory*. Wydział „T” zdobywał wtedy takie wzory i przysyłał je do centrali. Wydział V DT MSW informował także Wydziały „T” o likwidacji poszczególnych instytucji oraz o nowo powstałych w ich miejsce. Zazwyczaj wraz z tymi informacjami Wydział V DT MSW przekazywał jednostkom terenowym, w jaki sposób ma być wykonane zdjęcie do danego dokumentu legalizacyjnego oraz jakie dane personalne są do jego wystawienia niezbędne (Archiwum IPN Oddział we Wrocławiu (dalej IPN Wr) 053/1203, Korespondencja dotycząca dokumentów legalizacyjnych z 1967 r., k. 5–25).

⁴² Musiały one być wystawione przez lekarza powszechnej służby zdrowia. Zaopatrywano w nie funkcjonariuszy oraz osoby współpracujące z organami bezpieczeństwa, aby usprawiedliwić ich nieobecność w pracy. Oczywiście funkcjonariusze potrzebowali takich zwolnień, gdy na parę dni wprowadzani byli do jakiejś instytucji (IPN BU 001708/1140, Borysław Łukaszewicz, *Wykorzystanie dokumentów legalizacyjnych w pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa*, Legionowo lipiec 1981 r., k. 42–43). Zdarzało się, że zwolnienia lekarskie dawano także osobom, które zgodziły się udostępnić organom bezpieczeństwa lokal. Była to dodatkowa, obok pieniędzy, forma rekompensaty (IPN BU 001708/1753, Andrzej Przybyłek, *Przedsięwzięcia techniczno–operacyjne w realizacji PDF na przykładzie sprawy kryptonim „Baszta”*, Legionowo 1983 r., k. 28).

⁴³ Z instytucji, których wykazy znajdowały się w zainteresowanych jednostkach.

⁴⁴ Z instytucji, których wykazy znajdowały się w Wydziałach „T” KW MO (równorzędnych). Trudno stwierdzić, jaka była praktyka w terenie. W grudniu 1970 r. naczelnik Wydziału „T” KW MO

wytworzone przez ww. Biuro dzieliły się na zabezpieczone i niezabezpieczone. Pierwsze z nich miały założoną ewidencję w instytucjach, na jakie je wystawiono⁴⁵, do drugich należały takie, których operacyjne wykorzystanie nie wymagało zakładania jakiegokolwiek ewidencji w instytucjach lub istniejące warunki nie pozwalały na ich zabezpieczenie od strony operacyjnej. Dokumenty zabezpieczone opracowywano do celów meldunkowych, na pojazdy mechaniczne, z instytucji podlegającymi MSW i MON, z niektórych instytucji cywilnych na terenie m.st. Warszawy, a w razie potrzeby i z innych obiektów, w których istniała możliwość operacyjnego zabezpieczenia. Przy zamawianiu dowodów osobistych i książeczek wojskowych jednostka zamawiająca obok imienia i nazwiska przybranego podawała prawdziwe. Przybrane imię i nazwisko oraz pozostałe dane personalne nie mogły się pokrywać z danymi faktycznie istniejącej osoby. Biuro „T” wydawało dokumenty legalizacyjne wyłącznie na piśmie zamówienie dla pracowników operacyjnych, TW celem zakonspirowania ich wobec osób trzecich w lokalach kontaktowych (dalej LK)⁴⁶, mieszkaniach konspiracyjnych (dalej MK)⁴⁷ lub obiekcie interesującym daną jednostkę operacyjną oraz we wszystkich innych okolicznościach, w których posiadanie takich dokumentów gwarantowało należyte wykonanie zadania operacyjnego. W zależności od potrzeb dokumenty legalizacyjne mogły być przedłużane i wymieniane, a nieaktualne i nieprzydatne w pracy operacyjnej były niezwłocznie zwracane do Biura „T” MSW. W przypadku, gdy dokument legalizacyjny uległ całkowitemu zniszczeniu, należało powiadomić o tym dyrektora Biura „T” raportem z wyjaśnieniem przyczyn i okoliczności zniszczenia. Raport był też wymagany, gdy dokument taki został zagubiony lub ukradziony i groziło to dekonspiracją pracy operacyjnej. Rejestracja dokumentów legalizacyjnych była dokonywana w książkach dostarczanych przez Biuro „T” MSW⁴⁸.

w Katowicach przesłał pismo do Naczelnika Wydziału II tutejszej komendy informujące, iż w załączeniu przekazuje wykaz instytucji, z których można korzystać przy składaniu zamówień na dokumenty legalizacyjne przez tutejszy Wydział do Biura „T” MSW, jednocześnie zaznaczając, iż prosi się Wydział II o ścisłe przestrzeganie tej zasady. Wynikałoby z tego, iż nie informowano podległych jednostek o możliwości wytworzenia innych dokumentów mogących mieć zastosowanie w pracy operacyjnej, a niewymienionych w wykazie instytucji, z których korzystano przy wyrabianiu dokumentów legalizacyjnych. W ww. wykazie na 1971 r. wymieniono urzędy, instytucje, zakłady pracy, a nawet redakcję pewnego dziennika (łącznie 15 pozycji) (Archiwum IPN Oddział w Katowicach (dalej IPN Ka) 083/114/CD, Pismo Nacz. Wydz. „T” KW MO w Katowicach mjr. inż. H. Kotuły do Naczelnika Wydziału II tutejszej komendy z 17 grudnia 1970 r., k. 448; Wykaz instytucji, z których można korzystać przy wyrabianiu dokumentów legalizacyjnych w 1971 r., k. 449).

⁴⁵ Zabezpieczenia dokumentów w instytucjach dokonywano przy pomocy kontaktów służbowych (dalej KS), z reguły byli to kierownicy komórek kadrowych i ich zastępcy, a w wielu przypadkach również dyrektorzy departamentów kadr lub dyrektorzy zakładów i instytucji (IPN Rz 00175/40, Stanisław Kosecki, Eugeniusz Łukaszewski, *Niektóre problemy...*, s. 84).

⁴⁶ Było to mieszkanie lub pomieszczenie, najczęściej prywatne, rzadziej będące własnością instytucji, wykorzystywane przez funkcjonariuszy SB do spotkań z osobami zwerbowanymi (F. Musiał, *Podręcznik bezpieki. Teoria pracy operacyjnej SB w świetle wydawnictw resortowych MSW PRL (1970–1989)*, Kraków 2007, s. 335).

⁴⁷ Lokal będący własnością r.s.w., ściśle zakonspirowany, wykorzystywany do pracy operacyjnej, np. do spotkań z osobami zwerbowanymi (F. Musiał, op. cit., s. 336).

⁴⁸ 1965 wrzesień 13, [Warszawa] — Załącznik do Zarządzenia nr 0088/65 ministra spraw wewnętrznych z 13 września 1965 r. Instrukcja w sprawie zasad i trybu postępowania przy opracowywaniu, zamawianiu i wydawaniu dokumentów legalizacyjnych oraz posługiwaniu się tymi dokumentami w pracy operacyjnej, Nr 37, w: *Instrukcje pracy pionów...*, s. 305–308.

Zarządzenie nr 0033/76 ministra spraw wewnętrznych z dnia 30 IV 1976 r. w sprawie dokumentów i czynności legalizacyjnych dla potrzeb operacyjnych wprowadzało kolejne zmiany w tej dziedzinie. W zależności od potrzeb operacyjnych mogły być opracowywane i wykonywane dokumenty legalizacyjne, pieczęcie i szyldy instytucji oraz dokumenty zagraniczne. W przeciwieństwie do wcześniej obowiązujących przepisów już w zarządzeniu wyszczególniono dokumenty legalizacyjne, które były opracowywane i wydawane do pracy operacyjnej. Dodatkowo wymieniono tylko jeden rodzaj dokumentów legalizacyjnych: legitymacje ubezpieczeniowe pracownicze i rodzinne. Natomiast pominięto następujące dokumenty legalizacyjne wymienione w poprzednio obowiązującej instrukcji: paszporty, oświadczenia najemcy oraz tłumaczenia dokumentów pisanych w językach obcych. Nie znaczy to jednak, że ich nie wytwarzano, gdyż podobnie jak wcześniejsza instrukcja, także to zarządzenie zawierało paragraf informujący, iż dla potrzeb operacyjnych mogą być opracowywane i wydawane także inne dokumenty, jeśli są możliwe do wykonania i zastosowania⁴⁹. Ponadto, jeśli chodzi o świadectwa szkolne i dyplomy wyższych uczelni oraz prawa jazdy, to w zarządzeniu tym wspomniano, iż te pierwsze były opracowywane i wydawane osobom posiadającym ten sam stopień wykształcenia, natomiast te drugie tylko posiadaczom oryginalnego prawa jazdy. W poprzednio obowiązującej instrukcji nie było takich zapisów. Wyłącznie do obowiązków DT MSW należało opracowywanie i wydawanie krajowych dokumentów legalizacyjnych. W przeciwieństwie do poprzedniego zarządzenia nowe przepisy poruszały także kwestię legalizacji dokumentów zagranicznych. Odtwarzanie technologii wytworzenia tych dokumentów wymagało dostarczenia przez zainteresowane departamenty operacyjne MSW ich wzorów, ale wcześniej jednostka wnioskująca o to musiała uzyskać zgodę ministra spraw wewnętrznych lub podsekretarza stanu w MSW, który ją nadzorował. Opracowanie i wydawanie następujących dokumentów legalizacyjnych: dowodów osobistych⁵⁰, książeczek wojskowych⁵¹, świadectw szkolnych i dyplomów wyższych uczelni, prawa jazdy⁵² oraz odpisów

⁴⁹ Często SB zdobywała potrzebne jej dokumenty z instytucji, które je wytworzyły, drogą operacyjną, więc nie trzeba było ich wyrabiać w DT MSW. Nie zawsze jednak pozyskanie wystarczającej liczby dokumentów było możliwe. Pod koniec czerwca 1989 r. Wydział IV Biura „B” MSW zwrócił się do Wydziału IV Departamentu III MSW o zakupienie 5 sztuk kart wstępu do Klubu Aktora przy Al. Ujazdowskich 45 i otrzymał odpowiedź, iż nie posiadają oni obecnie możliwości operacyjnych do wykonania tego zlecenia, ponieważ po zmianie kierownictwa Zarządu Głównego Związku Artystów Scen Polskich weszły tam osoby, które mają negatywny stosunek do r.s.w., i zastrzyły tryb wydawania kart wstępu do lokalu klubowego. Jednocześnie informowano, że zdobyto drogą kombinacji operacyjnych jedną taką kartę wstępu i możliwa do rozważenia jest kwestia wyprodukowania na jej podstawie, przy pomocy DT MSW, pięciu duplikatów kart na fikcyjne nazwiska (IPN BU 0570/2, Pismo naczelnika Wydziału IV Departamentu III MSW ppłk M. Śpitalniaka do naczelnika Wydziału IV Biura „B” MSW por. mgr. Z. Suryna z dnia 27 lipca 1989 r., k. 115).

⁵⁰ Zalegalizowane i niezalegalizowane. Te pierwsze z pełną dokumentacją — służące m.in. do dokonania zameldowania na pobyt stały. Drugie natomiast bez ewidencji — mogły być wykorzystywane do legitymowania się i do meldunku wyłącznie na pobyt czasowy, np. w hotelach.

⁵¹ Książeczki wojskowe dla żołnierzy służby czynnej i zawodowej oraz książeczki oficerów rezerwy (dokumenty te były zalegalizowane i wydawano je z każdego Sztabu Wojskowego na terenie kraju).

⁵² Tylko osobom faktycznie posiadającym uprawnienia do prowadzenia pojazdów mechanicznych. Legalizowano także dowody rejestracyjne. Celem dokładniejszego zabezpieczenia się przed dekonspiracją przyjęto zasadę wydawania użytkownikowi pojazdu operacyjnego dwóch dowodów rejestracyjnych do jednego kompletu tablic samochodowych. Jeden dowód rejestracyjny wystawiany był na

notarialnych tych dokumentów wymagało zgody ministra spraw wewnętrznych, podsekretarza stanu w MSW lub Komendanta Głównego MO. Ponadto ich zgoda była także wymagana przy następujących czynnościach legalizacyjnych:

- organizowaniu i legalizowaniu fikcyjnych instytucji⁵³,
- nadawaniu legend dla MK,
- wydawaniu zezwoleń dotyczących legalizacyjnych zameldowań na pobyt stały w miastach, w których istniały ograniczenia meldunkowe,
- spisywaniu ze stanu jednostki operacyjnej dokumentów legalizacyjnych, które z uzasadnionych przyczyn nie mogły być zwrócone do DT MSW po ich operacyjnym wykorzystaniu.

Podobnie jak we wcześniejszym zarządzeniu, także i w tym zostały wymienione jednostki operacyjne uprawnione do korzystania z dokumentów legalizacyjnych. Do jednostek wyszczególnionych we wcześniejszym zarządzeniu doszły jeszcze dwie: Zarząd Zwiadu Dowództwa Wojsk Ochrony Pogranicza (dalej WOP) oraz Zarząd Wojskowej Służby Wewnętrznej (dalej WSW) Jednostek Wojskowych MSW. Oczywiście nie było to wyczerzenie enumeratywne jednostek uprawnionych do korzystania z dokumentów legalizacyjnych. Zarządzenie umożliwiało posługiwanie się tymi dokumentami jeszcze innym jednostkom, potrzebna jednak wtedy była zgoda ministra spraw wewnętrznych, podsekretarza stanu

osobę fizyczną (użytkownika prywatnego), a drugi na właściwą dla danej rejestracji Komedę MO. Dla jednostek podległych MON duplikat wystawiany był na odpowiedni, podany przez zainteresowaną komórkę operacyjną, numer jednostki wojskowej. Dokumenty rejestracyjne wystawiane na Komendę MO lub jednostkę wojskową okazywano odnośnym władzom w czasie ewentualnego wypadku drogowego. Wszystkie dokumenty samochodowe wydawane przez Wydział V DT MSW były zalegalizowane w wydziałach komunikacji wymienionych w wykazie. Dowodów opłacenia podatku drogowego i obowiązkowego ubezpieczenia pojazdów nie legalizowano (1977 listopad, Warszawa — Wykaz instytucji i zakładów pracy oraz nazwy niektórych dokumentów wydawanych jednostkom operacyjnym dla celów legalizacyjnych, Nr 59, w: *Instrukcje pracy pionów...*, s. 417–418). Jako ciekawostkę można dodać, iż samochody osobowe, które znalazły się w resorcie w wyniku skradzenia ich na terenie Niemiec Zachodnich i następnie przetrzucia do kraju, nie były wyposażane w dokumenty legalizacyjne. Świadczy o tym notatka ppłk Zofii Niedziałek z 1984 r., w której napisała, iż w 1973 r. na stanie Departamentu I były cztery samochody (w tym dwa mercedesy — 230 i 220 D) bez odpowiedniej dokumentacji (J. Morawski, *Złota afera*, Warszawa 2007, s. 31).

⁵³ Dla celów operacyjnych organa bezpieczeństwa tworzyły także fikcyjne instytucje legalizacyjne, które stwarzały pozory, jakby rzeczywiście były osobami prawnymi. Komórki organizacyjne zajmujące się legalizacją dostarczały danej jednostce operacyjnej odpowiednie zarządzenie organu wyższego szczebla, aby w razie konieczności mogła się nim posługiwać w kontaktach z osobami prawnymi. W zarządzeniu takim znajdowała się dokładna nazwa i siedziba instytucji, jej schemat organizacyjny i zakres działania oraz szczegółowa instrukcja. Z kolei w instrukcji zawierano zabezpieczenia tej instytucji przed dekonspiracją, sposób zawierania przez nią umów z zakładem energetycznym o dostawę gazu i prądu oraz regulowanie opłat za czynsz i remont lokalu. Fikcyjna instytucja legalizacyjna zawieriała także umowy z osobami fizycznymi i prawnymi, gdy miała na to zgodę władz zwierzchnich. Formalności z tym związane załatwiała komórka organizacyjna zajmująca się legalizacją. Fikcyjną instytucję legalizacyjną likwidowano ze względu na jej dekonspirację, nieprzydatność lub gdy wykonano zadanie operacyjne, z którym było związane jej powstanie. Wraz z likwidacją rozwiązywano wszystkie umowy zawarte przez fikcyjne instytucje legalizacyjne z osobami fizycznymi i prawnymi. Pieczęcie i dokumenty zwracano do komórki organizacyjnej odpowiedzialnej za legalizację (IPN Rz 00175/40, Stanisław Kosecki, Eugeniusz Łukaszewski, *Niektóre problemy...*, s. 114–115, 121, 123, 127–128).

w MSW lub Komendanta Głównego MO. Jeśli jakieś czynności legalizacyjne wymagały udziału osoby spoza r.s.w., DT MSW korzystał z pomocy kontaktów operacyjnych (dalej KO). Nastąpiła też zmiana, jeśli chodzi o uzyskanie pomocy związanej z potrzebami operacyjno–legalizacyjnymi DT MSW. W przeciwieństwie do poprzedniego zarządzenia pomocy takiej udzielały nie tylko zainteresowane jednostki operacyjne SB, ale wszystkie jednostki MSW, KG MO oraz komendy wojewódzkie⁵⁴.

Zgodnie z *Instrukcją o zasadach i trybie postępowania w sprawach dotyczących dokumentów i czynności legalizacyjnych dla potrzeb operacyjnych* dokumenty legalizacyjne dla potrzeb operacyjnych miały służyć do legendowania lub konspirowania osób i czynności pracowników resortu wykonujących zadania wymagające zachowania w tajemnicy ich faktycznego nazwiska, miejsca pracy itp. Jednostka zamawiająca dokumenty legalizacyjne, które miały być wykorzystane w sprawach operacyjnych, przed przygotowaniem legendy konsultowała się z DT MSW w celu opracowania i przyjęcia najwłaściwszej koncepcji, a także dla ustalenia celowości i możliwości wykonania oraz odpowiedniego dostosowania tych dokumentów do potrzeb operacyjnych. Wykaz instytucji i zakładów pracy, z których wystawiane były dokumenty legalizacyjne, dostarczał zainteresowanym jednostkom DT MSW. Za terminowe nadsyłanie aktualnych wzorów dokumentów przydatnych do prac legalizacyjnych oraz za właściwą organizację współpracy w tym zakresie z terenowymi jednostkami operacyjnymi SB odpowiedzialni byli naczelnicy Wydziałów „T”⁵⁵ KW MO. Podobnie jak poprzednia instrukcja, także ta dzieliła dokumenty legalizacyjne na: zalegalizowane i niezalegalizowane (w poprzedniej instrukcji użyto słów: zabezpieczone i niezabezpieczone, ale chodziło o to samo). Zalegalizowania wydanych dokumentów w terenie dokonywał samodzielnie Wydział „T” KW MO, względnie przy pomocy właściwego wydziału operacyjnego. Dowody osobiste w celach legalizacyjnych wystawiane były tylko w odniesieniu do miejscowości opracowanych i wytypowanych przez poszczególne KW MO, a w Warszawie tylko z dzielnic Śródmieście i Mokotów. We wnioskach o wydanie dowodów osobistych i książeczek wojskowych tak samo jak we wcześniejszej instrukcji należało obok imienia i nazwiska przybranego podać imię i nazwisko prawdziwe oraz pozostałe dane personalne, które nie mogły pokrywać się z danymi faktycznie istniejącej osoby. We wnioskach o wydanie dowodów osobistych, legitymacji ubezpieczeniowych i świadectw pracy należało poza nazwą instytucji (zakładu pracy) dokładnie określić datę rozpoczęcia pracy oraz rodzaj zatrudnienia (np. umowa o pracę, umowa agencyjna, umowa na warunkach zlecenia, praca nakładcza) osoby, która miała posługiwać się tym dokumentem. Dokumenty legalizacyjne mogły być przedłużane i wymieniane, a pismo o przedłużeniu terminu ważności używanych dokumentów legalizacyjnych podpisywali naczelnicy zainteresowanych wydziałów, kierując je do DT MSW. Zmiana osób korzystających z dowodów osobistych wydanych w celach

⁵⁴ 1976 kwiecień 30, [Warszawa] — Zarządzenie nr 0033/76 ministra spraw wewnętrznych w sprawie dokumentów i czynności legalizacyjnych dla potrzeb operacyjnych, Nr 38, w: *Instrukcje pracy pionów...*, s. 309–311.

⁵⁵ Wydział „T” była to jednostka terenowa Biura „T” MSW, a następnie DT MSW na szczeblu wojewódzkim. W KW MO w Warszawie Wydział „T” powstał dopiero w 1969 r. Po reformie administracyjnej kraju w 1975 r. Wydział „T” KW MO w Warszawie umiejscowiono przy DT MSW, a następnie nadano mu numer XIV. W tym czasie powstały Wydziały „T” także w nowych miastach wojewódzkich. W 1982 r. w mniejszych województwach Wydział „T” KW MO został przejęty przez Wydział Zabezpieczenia Operacyjnego.

legalizacyjnych mogła nastąpić tylko w wyjątkowych przypadkach, kiedy wiek i rysopis tych osób odpowiadał wiekowi i rysopisowi osób poprzednio korzystających z tych dokumentów. Czynności związane z zamianą wykonywał wyłącznie DT MSW. W przypadkach zagubienia lub kradzieży dokumentów legalizacyjnych grożących dekonspiracją pracy operacyjnej, podobnie jak wcześniej, należało wyjaśnić szczegóły oraz okoliczności ich zaginięcia i powiadomić niezwłocznie o wynikach ustaleń dyrektora DT MSW. Dokumenty legalizacyjne nieaktualne i nieprzydatne już w pracy operacyjnej były niezwłocznie zwracane do DT MSW. O stwierdzonych przypadkach całkowitego zniszczenia dokumentu należało powiadomić raportem dyrektora DT z wyjaśnieniem przyczyn i okoliczności zniszczenia. Za właściwe wykorzystanie dokumentów legalizacyjnych odpowiedzialny był bezpośredni użytkownik i jego przełożony. Za prowadzenie ewidencji dokumentów legalizacyjnych odpowiedzialny był kierownik jednostki operacyjnej względnie upoważniona przez niego osoba. DT prowadził własną kartotekę osób i dokumentów legalizacyjnych dla wszystkich jednostek operacyjnych⁵⁶.

Zgodnie z instrukcją do zarządzenia nr 0033/76 DT MSW dostarczał zainteresowanym jednostkom wykaz instytucji i zakładów pracy, z których wystawiane były dokumenty legalizacyjne⁵⁷. Wydział V DT MSW opracowywał, wykonywał i wydawał do użytku operacyjnego wszystkie dokumenty kadrowe instytucji i zakładów pracy wymienionych w wykazie oraz legalizował dokumenty w instytucjach centralnych i zakładach pracy zlokalizowanych na terenie m.st. Warszawy. Wydział V DT MSW organizował także legalizowanie obiektów utajnionych służb operacyjnych na terenie kraju, nadawał im nazwy, a nawet statusy instytucji cywilnych. W przypadku, gdy wymagane było płacenie opłat eksploatacyjnych obiektów — przelewem lub in caso z konta bankowego — obiekty te były legalizowane przez Główny Urząd Geodezji i Kartografii (dalej GUGiK)⁵⁸ lub Centralny Urząd Geologii (instytucje te oddały swoje konta bankowe do dyspozycji organów bezpieczeństwa)⁵⁹.

⁵⁶ 1976 kwiecień 30, [Warszawa] Załącznik do Zarządzenia nr 0033/76 ministra spraw wewnętrznych z 30 kwietnia 1976 r. Instrukcja o zasadach i trybie postępowania w sprawach dotyczących dokumentów i czynności legalizacyjnych dla potrzeb operacyjnych, Nr 39, w: *Instrukcje pracy pionów...*, s. 309–311.

⁵⁷ Wcześniejszy *Wykaz instytucji i zakładów pracy oraz nazwy niektórych dokumentów wydawanych jednostkom operacyjnym dla celów legalizacyjnych* został wydany przez DT MSW w listopadzie 1974 r., po reformie administracyjnej kraju w 1975 r. stał on się nieaktualny, dlatego należało go zmienić (IPN Wr 054/266, Wykaz instytucji i zakładów pracy oraz nazwy niektórych dokumentów wydawanych jednostkom operacyjnym dla celów legalizacyjnych, Warszawa — listopad 1974 r., k. 1–24).

⁵⁸ W 1988 r. w wyniku reorganizacji w jego miejsce powołano Centralny Ośrodek Geodezji i Kartografii (dalej COGiK), co spowodowało zmianę numeru konta bankowego służącego dokonywaniu operacji finansowych (opłaty czynszu, energii, remontów itp.) w legendowanych obiektach. Po zmianie posiadał następujące konto bankowe: COGiK, ul. Jasna 2/4, 00–950 Warszawa, Narodowy Bank Polski, XIV Oddział Warszawa, 1140–2277 (IPN BU 0570/1, Pismo naczelnika Wydz. V DT MSW płk mgr. Marka Stankiewicza do naczelnika Wydz. VI Biura „B” MSW, płk. E. Kujawskiego z dnia 13 maja 1988 r., k. 139).

⁵⁹ Jednostka, która korzystała z danych obiektów legendowanych, przesyłała rachunki w celu ich uregulowania do Wydziału V DT MSW. Nastęczało to jednak trudności. W 1989 r. Wydział „B” WUSW w Olsztynie wielokrotnie zwracał się do Wydz. V DT MSW o uregulowanie należności wraz z odsetkami z obiektu specjalnego krypt. „Strzecha” (prawdopodobnie funkcjonował pod szyldem Baza Techniczna COGiK w Olsztynie), ponieważ rachunki (za wywóz nieczystości, energię elektryczną, gaz, telefon) nie były płacone na czas. W celu uniknięcia dekonspiracji — tzn. była ona możliwa w przypadku zalegania z opłatami i interwencją wierzyciela u jednostki nadrzędnej, na którą był wystawiony szyld i dokumenty legalizacyjne (w tym przypadku COGiK) — Wydział „B” WUSW w Olsztynie prosił

Dla zobrazowania zakresu działalności legalizacyjnej wymienię urzędy, instytucje i zakłady pracy oraz szkoły wyższe z dawnego województwa warszawskiego, które zawierał *Wykaz instytucji i zakładów pracy oraz nazwy niektórych dokumentów wydawanych jednostkom operacyjnym dla celów legalizacyjnych*.

Instytucje i Zakłady Pracy w Warszawie:

Ministerstwo Administracji, Gospodarki Terenowej i Ochrony Środowiska; Ministerstwo Budownictwa i Przemysłu Materiałów Budowlanych; Ministerstwo Energetyki i Energii Atomowej; Ministerstwo Górnictwa; Ministerstwo Handlu Wewnętrznego i Usług; Ministerstwo Handlu Zagranicznego i Gospodarki Morskiej; Ministerstwo Komunikacji; Ministerstwo Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego; Ministerstwo Łączności; Ministerstwo Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki; Ministerstwo Oświaty i Wychowania; Ministerstwo Przemysłu Lekkiego; Ministerstwo Przemysłu Maszyn Ciężkich i Rolniczych; Ministerstwo Przemysłu Maszynowego; Ministerstwo Rolnictwa; Ministerstwo Spraw Zagranicznych; Ministerstwo Sprawiedliwości; Polska Akademia Nauk; Komitet ds. Radia i Telewizji; GUGiK; Centralny Urząd Geologii; Urząd Rezerw Państwowych; Zarząd Główny RSW „Prasa, Książka, Ruch”; Komenda Główna Straży Pożarnych; Fabryka Samochodów Osobowych; Urząd miasta stołecznego Warszawy; Centralna Agencja Fotograficzna; Dyrekcja Okręgu Poczty i Telekomunikacji w Warszawie; Polska Agencja „Interpress”; Polskie Biuro Podróży „Orbis”; Polski Komitet Pomocy Społecznej; Państwowy Zakład Ubezpieczeń — Centrala; Przedsiębiorstwo Wystaw i Targów Zagranicznych „Polexpo”; Przedsiębiorstwo Spedycji Międzynarodowej „C. Hartwig”; Przedsiębiorstwo Handlu Zagranicznego „Uniwersal”; Zakłady Wytwórcze Lamp Elektrycznych POLAM im. Róży Luksemburg; Zakłady Radiowe im. M. Kasprzaka; Przedsiębiorstwo Instalacji Przemysłowych „Instal” — Dyrekcja; Spółdzielnia Pracy „Skarbiec”; Przedsiębiorstwo Transportu Łączności Samochodowej nr 2; Zakłady Energetyczne Okręgu Centralnego — Zakład Energetyczny Warszawa–Miasto; Państwowa Inspekcja Handlowa — Główny Inspektorat; Zakłady Graficzne „Dom Słowa Polskiego”; Polska Agencja Prasowa — PAP.

Szkoły Wyższe i Uczelnie:

Wydział Ekonomiczno–Rolniczy Akademii Rolniczej — SGGW w Warszawie; Wydział Elektroniki oraz Wydział Geodezji i Kartografii Politechniki Warszawskiej; Wydział Finan-

Wydz. V DT MSW o stworzenie takiego systemu obiegu rachunków i sposobu płatności, aby pominać pośredników i aby miał on kontrolę, na jakie rachunki i w jakim terminie zostały dokonane przelewy. Dotychczasowy system się nie sprawdzał i zalegali oni z opłatami, co oprócz dekonspiracji groziło nawet odłączeniem telefonu (IPN BU 0570/2, Pismo naczelnika Wydz. „B” WUSW w Olsztynie ppłka E. Jagiełłowicza do naczelnika Wydz. VI Biura „B” MSW w Warszawie z dnia 26 stycznia 1989 r., k. 36; Pismo naczelnika Wydz. „B” WUSW w Olsztynie ppłka E. Jagiełłowicza do naczelnika Wydz. V DT MSW w Warszawie z dnia 6 czerwca 1989 r., k. 90–90v; Pismo naczelnika Wydz. „B” WUSW w Olsztynie ppłka E. Jagiełłowicza do naczelnika Wydz. VI Biura „B” MSW w Warszawie z dnia 6 czerwca 1989 r., k. 92; Pismo naczelnika Wydz. „B” WUSW w Olsztynie ppłka E. Jagiełłowicza do naczelnika Wydz. V DT MSW w Warszawie z dnia 13 czerwca 1989 r., k. 97; Pismo naczelnika Wydz. „B” WUSW w Olsztynie ppłka E. Jagiełłowicza do naczelnika Wydz. V DT MSW w Warszawie z dnia 14 lipca 1989 r., k. 108; Pismo naczelnika Wydz. „B” WUSW w Olsztynie ppłka E. Jagiełłowicza do naczelnika Wydz. V DT MSW w Warszawie z dnia 5 sierpnia 1989 r., k. 117; Pismo naczelnika Wydz. „B” WUSW w Olsztynie ppłka E. Jagiełłowicza do naczelnika Wydz. V DT MSW w Warszawie z dnia 10 sierpnia 1989 r., k. 121).

sów i Statystyki Szkoły Głównej Planowania i Statystyki; Wydział Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego.

Kolej i Urzędy:

Centralna Dyrekcja Okręgowa Kolei Państwowych.

Wydziały Komunikacji Urzędów Miejskich:

Urząd m.st. Warszawy — Warszawa Śródmieście, Warszawa Mokotów, Warszawa Ochota, Warszawa Wola, Warszawa Żoliborz, Warszawa Praga Północ, Warszawa Praga Południe, Grodzisk Mazowiecki, Otwock, Piaseczno, Pruszków, Nowy Dwór Mazowiecki, Wołomin.

Urzędy Stanu Cywilnego — nazwa województwa i Urzędu Stanu Cywilnego:

woj. warszawskie — Grodzisk Mazowiecki, Legionowo, Otwock, Pruszków, Wołomin;

U.S.C. miasta st. Warszawy — Warszawa Śródmieście, Warszawa Mokotów, Warszawa Ochota, Warszawa Wola, Warszawa Żoliborz, Warszawa Praga Północ, Warszawa Praga Południe⁶⁰.

Prawdopodobnie był to ostatni obowiązujący wykaz, gdyż na jego drugiej stronie napisano, iż podlega on zwrotowi do DT MSW po otrzymaniu nowego. Też tę potwierdzają materiały archiwalne znajdujące się w zasobie Oddziału IPN w Rzeszowie, wśród których znajduje się m.in. ww. Wykaz, wraz z innymi normatywami wówczas obowiązującymi. W okresie tym nie było żadnej reformy administracyjnej kraju, więc był ciągle aktualny⁶¹.

Komputeryzacja MSW i nadawanie numerów ewidencyjnych wymusiło zmianę w przygotowaniu ewidencji związanej z wystawianiem legalizacyjnych dowodów osobistych. Zmienił się także wzór blankietu, który należało wypełnić, aby taki dowód otrzymać. DT MSW powodował też nadanie numeru ewidencyjnego, który był umieszczany w legalizacyjnym dowodzie osobistym. W uzasadnionych operacyjnych potrzebach przypadkach istniała także możliwość potwierdzenia legalizacyjnego miejsca pracy we własnym dowodzie osobistym. Gdy wygasła potrzeba legitymowania się dokumentem z potwierdzonym wpisem miejsca pracy, funkcjonariusz wymieniał taki dokument na nowy, w ten sposób, iż niszczył własny dowód osobisty i zgłaszał jego utratę we właściwym urzędzie dla jego miejsca zamieszkania. Koszty z tym związane pokrywała jednostka macierzysta z funduszu „O”⁶². Na wykonanie i wymianę takiego dowodu osobistego wymagana była zgoda kierownictwa resortu. Jednocześnie zabraniano funkcjonariuszom dokonywać czynności meldunkowych na pobyt stały za pomocą dowodu osobistego niezabezpieczonego oraz wykorzystywać dowód osobisty legalizacyjny do celów prywatnych, które pociągały za sobą skutki administra-

⁶⁰ 1977 listopad, Warszawa — Wykaz instytucji i zakładów pracy oraz nazwy niektórych dokumentów wydawanych jednostkom operacyjnym dla celów legalizacyjnych, Nr 59, w: *Instrukcje pracy pionów...*, s. 415–421, 429, 434–435.

⁶¹ IPN Rz 0022/112/CD, Wykaz instytucji i zakładów pracy oraz nazwy niektórych dokumentów wydawanych jednostkom operacyjnym dla celów legalizacyjnych, Warszawa — listopad 1977 r., k. 408–444.

⁶² Był to fundusz operacyjny, który służył do finansowania wydatków związanych z potrzebami operacyjnymi SB, stanowił m.in. podstawę finansowania osobowych źródeł informacji, z uwagi na konieczność zachowania tajemnicy nie finansowano ich w ramach jawnej gospodarki budżetowej. Wydatki pokrywane z tego funduszu finansowano w walucie krajowej i zagranicznej, w zależności od potrzeb (IPN BU 0642/28 egz. 21, *Zarządzenie Nr 0095/69 ministra spraw wewnętrznych z dnia 29 grudnia 1969 r. w sprawie zasad gospodarowania funduszem operacyjnym*, s. 3).

cyjno–prawne, takich jak zakładanie książeczek oszczędnościowych i walutowych, zawieranie małżeństw itp.⁶³

Legalizacja w praktyce

W pierwszych latach istnienia komunistycznych organów bezpieczeństwa ich pracownicy zaopatrywali się w dokumenty legalizacyjne we własnym zakresie, bez wiedzy swoich przełożonych. Było to możliwe dzięki temu, iż mieli oni bezpośrednie kontakty w instytucjach i zakładach produkcyjnych. Pracownik, który był w kontakcie z kierownikiem komórki kadrowej danej instytucji czy zakładu pracy, dawał mu swoje zdjęcie i nakazywał wystawić legitymację na dowolnie obrane przez siebie nazwisko. Większość pracowników posiadała po kilka różnych legitymacji bez uzasadnionej potrzeby, co często doprowadzało do dekonspiracji, ponieważ zdarzało się, iż podczas kontroli wyciągali oni kilka dokumentów na raz. Masowo były wystawiane dokumenty dla pracowników bezpieczeństwa przez takie instytucje, jak Ministerstwo Administracji Publicznej i Zarząd m.st. Warszawy. Np. w Urzędzie Bezpieczeństwa Publicznego na m.st. Warszawę wszyscy pracownicy posiadali dokumenty legalizacyjne, legitymacje służbowe różnych instytucji cywilnych miały nawet sprzątaczkę. Dokumenty legalizacyjne pracownicy organów bezpieczeństwa wykorzystywali także do celów prywatnych, np. legitymacje i bilety bezpłatnego przejazdu PKP, wydane przez Ministerstwo Kolei i Dyрекcję Generalną Kolei Państwowych⁶⁴. Pewien funkcjonariusz, jadąc pociągiem podmiejskim bez ważnego biletu, okazał kontrolerowi dokument legalizacyjny, ponieważ nie chciał przed pasażerami ujawniać, iż pracuje w MO. Obawiając się jednak konsekwencji służbowych, na Dworcu Wschodnim w Warszawie wysiadł za konduktorem i okazał mu, w obecności innych pracowników kolei, legitymację MO, wyjaśniając przyczyny rozbieżności pomiędzy dwoma dokumentami⁶⁵. Nagminne było także dekonspirowanie się pracowników operacyjnych posługujących się dokumentami legalizacyjnymi — przez ubiór. Tzn. ubrani byli w części garderoby wojskowej (buty, skarpety, koszule, spodnie, a nierzadko wojskowe mundury pod jesionkami, a zamiast teczek polowe torby)⁶⁶.

Po zatwierdzeniu przez wiceministra BP Zarządzenia nr 60 jednostki operacyjne przesyłały dokumenty legalizacyjne do Departamentu II. Zauważono wtedy szereg nieprawidłowości. Okazało się, że niektóre z dokumentów były nieaktualne lub przedłużone niewłaściwymi pieczęciami. W czasie rejestracji w Departamencie II dokumentów nadsyłanych przez jednostki operacyjne dokonywano ich weryfikacji. Te, które były zniszczone, przedłużone nieprawidłowo lub których posiadanie nie było celowe, zostały zatrzymane. Zgodnie z zarządzeniem jednostki operacyjne zaczęły zamawiać dokumenty legalizacyjne w Departamencie II, który przy ich pomocy uzyskiwał różnego rodzaju blankiety ostemplowane i podpisane przez upoważnione osoby in blanco. Blankiety legitymacji, aktów urodzenia, małżeństwa, zejścia i różnych zaświadczeń pobierano po 20 egzemplarzy. Rozesłano także pisma do WUBP

⁶³ 1986 grudzień 8, Warszawa — Pismo dyrektora Departamentu Techniki MSW płk. Andrzeja Kalinowskiego do szefa WUSW w Krakowie gen. bryg. Jerzego Gruby dotyczące dokumentów legalizacyjnych, Nr 60, w: *Instrukcje pracy pionów...*, s. 436–439.

⁶⁴ IPN Rz 00175/40, Stanisław Kosecki, Eugeniusz Łukaszewski, *Niektóre problemy...*, s. 19–23.

⁶⁵ IPN BU 1633/3385, Józef Czosnyka, *Legendowanie pracownika eksploatacji wobec właściciela PO i otoczenia*, Warszawa 1966 r., s. 18.

⁶⁶ IPN BU 001708/1140, Borysław Łukaszewicz, *Wykorzystanie dokumentów legalizacyjnych...*, k. 23.

z prośbą o uzyskanie i przesłanie do Departamentu II MBP po 20 blankietów dokumentów wraz z wypełnionymi wzorami z wszystkich instytucji, zakładów pracy i urzędów stanu cywilnego znajdujących się na terenie każdego z województw. Większość przesyłanych do Departamentu II dokumentów była nieprzydatna, np. listy płac, listy podatkowe, zaświadczenia o szczepieniu psa przeciw wściekliznie itp. Oprócz gromadzenia różnych blankietów wykonywano też konkretne dokumenty zamówione przez jednostki operacyjne⁶⁷.

Instrukcja w sprawie zasad i trybu postępowania przy opracowywaniu, zamawianiu i wydawaniu dokumentów legalizacyjnych oraz posługiwaniu się tymi dokumentami w pracy operacyjnej dołączona do Zarządzenia nr 0088/65 ministra spraw wewnętrznych z dnia 13 września 1965 r. w sprawie opracowywania i wydawania dokumentów legalizacyjnych oraz korzystania z tych dokumentów w pracy operacyjnej wprowadzała dwie kategorie dokumentów legalizacyjnych: zabezpieczone i niezabezpieczone. W pracy operacyjnej korzystano jeszcze z zabezpieczenia doraźnego dokumentów legalizacyjnych. Polegało ono na tym, iż użycie tych dokumentów zabezpieczały osobowe źródła informacji (dalej OZI)⁶⁸. Tzn. pracownik operacyjny zmierzający na rozpoznanie mieszkania prywatnego zaopatrzone był w dokument legalizacyjny w postaci legitymacji służbowej upoważniającej go do dokonywania kontroli np. liczników gazowych. Gdy osoba, u której przeprowadzał kontrolę, próbowała sprawdzić w instytucji, której dokumentem się posługiwał, czy rzeczywiście powierzono mu takie zadanie, jego legendę potwierdzał pracownik tej instytucji współpracujący z organami bezpieczeństwa⁶⁹. Zabezpieczenie doraźne polegało na uprzedzeniu KS, że konkretna osoba lub instytucja może pytać o osobę niepracującą w danej instytucji. W takiej sytuacji udzielał on pytającemu odpowiedzi twierdzącej. Zdarzały się też na tym polu dekonspiracje. Wystarczyło, że telefon odebrał pracownik, który nie był „wtajemniczony” przez organa bezpieczeństwa w sprawę, i zgodnie z prawdą odpowiadał, iż osoba taka tam nie pracuje⁷⁰.

Działalność legalizacyjna służyła inwigilacji społeczeństwa. Dzięki niej organa bezpieczeństwa rozpracowywały społeczeństwo, które nie było świadome, iż interesują się nim ww. służby, chyba że następowała dekonspiracja. Dokumenty legalizacyjne wykorzystywane były przez wszystkie pionierzy operacyjne. Zaopatrywano w nie m.in. pracowników niejawnych r.s.w. Każdy z takich pracowników korzystał z dostosowanych do swojej osoby 1–3 legend, które miał obowiązek dopracowywać. Musiał się on trzymać z dala od służbowych pomieszczeń MSW, aby nie być rozpoznany jako funkcjonariusz. Wydział „T” w Szczecinie zorganizował właśnie taką grupę pracowników niejawnych według następujących zasad:

⁶⁷ IPN Rz 00175/40, Stanisław Kosecki, Eugeniusz Łukaszewski, *Niektóre problemy...*, s. 21–23, 27–32.

⁶⁸ W pionach cywilnych organów bezpieczeństwa w latach 1944–1960 do OZI należały następujące kategorie: agent, informator, rezydent i KO. W latach 1960–1970 OZI to: TW, kontakt obywatelski, kontakt poufny oraz KS. Natomiast od 1970 r. do 1989 r. w skład OZI wchodziły takie kategorie, jak: TW, KO, konsultant, KS i rezydent (W. Sawicki, *Osobowe źródła informacji organów bezpieczeństwa Polski Ludowej*, w: *Osobowe źródła informacji — zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, pod red. F. Musiała, Kraków 2008, s. 18). W pionie „T” podział ten wyglądał trochę inaczej. W skład OZI wchodziły cztery kategorie współpracy, takie jak: KO, KS, osoba zaufana oraz TW (M. Komaniecka, *Osobowe źródła informacji w technice operacyjnej*, w: *Osobowe źródła informacji...*, s. 262). W ww. podziałach celowo pominąłem agencję pomocniczą.

⁶⁹ IPN BU 001708/1140, Borysław Łukaszewicz, *Wykorzystanie dokumentów legalizacyjnych...*, k. 17–18.

⁷⁰ IPN Rz 00175/40, Stanisław Kosecki, Eugeniusz Łukaszewski, *Niektóre problemy...*, s. 86, 195.

- pracownicy niejawni w miejscu stałego zamieszkania uchodzili za pracowników jednego z zakładów produkcyjnych lub instytucji niezwiązanej z r.s.w., a w urzędach i spółdzielniach posługiwali się dokumentami legalizacyjnymi potwierdzającymi ich rzekome miejsce pracy,
- wykonując swoje codzienne obowiązki, zbierali się w MK odpowiednio zalegendowanym przed otoczeniem. MK było urządzone w ten sposób, iż znajdował się w nim wszelki potrzebny sprzęt do wykonywania obowiązków służbowych, a więc telefon, papier, maszyny do pisania, aparatura techniki operacyjnej (dalej t.o.), narzędzia i sprzęt, garderoba (ubrania cywilne oraz mundury pocztowe, wojskowe itp.); ponadto MK znajdowało się w punkcie miasta dostatecznie odległym od stałych miejsc zamieszkania zbierających się w nim pracowników, a jego legenda była tak dobrana, aby wśród zamieszkałych w sąsiedztwie mieszkańców nie wzbudzać podejrzeń; pracownicy niejawni nie wstępowali także do pomieszczeń administrowanych przez Komendy MO,
- kontaktowali się z przełożonymi pracującymi w KW MO za pośrednictwem osoby kierującej całą ich grupą, a czasem też bezpośrednio; kontakty te jednak miały miejsce jedynie poza Komendami MO; gdy zachodziła konieczność zebrania wszystkich pracowników pionu „T” (zebrania partyjne, szkolenia zawodowe itp.), organizowano takie spotkania w innych cywilnych instytucjach państwowych⁷¹.

Dokumenty legalizacyjne wykorzystywano już na etapie werbowania OZI. M.in. pod legendowanym nazwiskiem wystąpił funkcjonariusz Wydziału V Departamentu I MSW na spotkaniu z kandydatką na TW ps. „Wanda”⁷². Posługując się takimi dokumentami, SB dokonywało też zakupu działek w sąsiedztwie osoby inwigilowanej, aby prowadzić jej kontrolę operacyjno–techniczną. W 1987 r. korzystając właśnie z takich dokumentów na nazwisko Wiesław Sandomierski, funkcjonariusz Biura Studiów MSW⁷³ kupił działkę w miejscowości Zduńowice położoną w bliskim sąsiedztwie domku letniskowego Lecha Wałęsy⁷⁴. Używając dokumentów legalizacyjnych, dokonano także zakupu domku campingowego położonego w okolicy ośrodka sportów wodnych, gdzie w okresie letnim zamieszkiwali interesujący SB obcokrajowcy. Drobne przeróbki domku campingowego pozwoliły na doprowadzenie do niego instalacji PP zamontowanej w ośrodku sportów wodnych i zorganizowania w nim punktu odbioru (dalej PO)⁷⁵. Powyższa sprawa była prowadzona przez Wydział „T” KW MO

⁷¹ IPN BU 01521/2913, E. Wieczorek, E. Szypulski, *Organizacja i sposoby instalacji PP na wsi*, Warszawa 1965 r., k. 7–8.

⁷² IPN BU 01592/191/J, Raport dot. pozwolenia na przeprowadzenie rozmowy sondażowej z dnia 14 maja 1975 r., k. A8–A9; Notatka dot. rozmowy sondażowej z kandydatką na TW ps. „Wanda” z dnia 7 sierpnia 1975 r., k. A10–A12; Zobowiązanie z dnia 5 sierpnia 1975 r., k. B1.

⁷³ Była to specjalna komórka analityczna MSW zajmująca się wypracowywaniem strategii, taktyki, a także form i metod działania wobec osób prowadzących działalność opozycyjną (S. Dudziuk, M. Majewski, M. Maruszak, op. cit., s. 44).

⁷⁴ <http://www.videofact.com/notatka_uop_1990.html> (dostęp 1 VI 2012), Notatka służbowa z dnia 25 września 1990 r.

⁷⁵ PO nazywano pomieszczenie mieszkalne, biurowe lub odpowiednio przystosowane pojazdy mechaniczne, namioty, przyczepy campingowe, które odpowiadały określonym warunkom i wymogom pełnej konspiracji prowadzenia eksploatacji obiektów PP. PO dzielił się na: centralny, stały i doraźny. W cen-

w Lublinie⁷⁶. Zresztą dokumenty legalizacyjne stosowano już na etapie rozpoznania pomieszczenia pod PO. Pracownik operacyjny, wchodząc do obiektu, najczęściej posługiwał się dokumentami legalizacyjnymi wystawionymi na następujące instytucje: Urząd Poczto-Telekomunikacyjny, Dyrekcja Okręgu Pocht i Telekomunikacji, Zakład Energetyczny, Zakład Gazownictwa, Zakład Gospodarki Ciepłej i Wodnokanalizacyjnej⁷⁷. W warunkach wiejskich, gdy nie można było uzyskać planów budowlanych lub w inny sposób ustalić liczby pomieszczeń i ich powierzchni, lokal na PO odwiedzał posługujący się dokumentami legalizacyjnymi pracownik t.o. Dokumenty te wykorzystywano również przy sprawdzeniu możliwości technicznego zastosowania środków t.o. w mieszkaniu figuranta⁷⁸.

W sprawie o krypt. „Prus — 65” dokumenty legalizacyjne także zastosowano już przy pozyskaniu pomieszczenia na PO. Sprawa dotyczyła szpiegostwa w środowisku autochtonicznym. Okazało się, iż jedynym budynkiem we wsi, gdzie organa bezpieczeństwa mogły zorganizować PO, był budynek, w którym znajdowało się przedszkole oraz mieszkały zakonnice, odległy ok. 50 m od budynku, w którym zainstalowano PP. Zorganizowanie PO na terenie przedszkola było niemożliwe, ale okazało się, iż w części zajmowanego przez zakonnice budynku był wydzielony jeden pokój z osobnym wejściem, będący w dyspozycji Prezydium Gminnej Rady Narodowej. Organa bezpieczeństwa wykorzystały odpowiednie dokumenty legalizacyjne, które doprowadziły do zwolnienia pokoju przez zakonnice. Do obiektu skierowano 3 pracowników, 2 z nich wykonywało swe zadania na zmianę w pobliżu, zgodnie z legendą, jako pracownicy geodezji i kartografii. Trzeci pozorował pracę biurową i stale przebywał na PO, kontynuując eksploatację PP. Ponieważ w pierwszym okresie grupa eksploatacyjna na PO była bacznie obserwowana przez zakonnice, w celu zalegnowania swojej działalności użyli oni fortelu i udali się w niedzielę do miejscowego kościoła na mszę. Dzięki temu podejrzenia opadły. Oczywiście zgodnie z przepisami funkcjonariusze obsługujący PO musieli się zameldować. Najczęściej meldowali się na dokumentach legalizacyjnych, które zabezpieczano w komórce kadrowej danej instytucji, aby w razie sprawdzania przez osoby niepowołane potwierdzić ich autentyczność⁷⁹.

Wykorzystując dokumenty legalizacyjne na wsi, pracownik t.o. mógł wejść do interesującego go pomieszczenia pod pozorem: przeprowadzenia kontraktacji lub skupu, konserwacji urządzeń energetycznych, pobierania opłat za energię elektryczną, w roli agenta ubezpiecze-

tralnych PO (organizowano je w KG MO i w DT MSW) prowadzona była eksploatacja doraźnych i stałych obiektów. Stały PO to miejsce, w którym eksploatacja była prowadzona przez czas nieokreślony. Najczęściej taki punkt organizowano w pomieszczeniach służbowych jednostek organizacyjnych MO, a wniosek był zatwierdzony na czas nieokreślony. Zazwyczaj stałe PO organizowano w celu eksploatacji PP w placówkach dyplomatycznych, instytucjach kościelnych oraz hotelach, gdzie znajdowała się stała instalacja PP i eksploatowana była w zależności od zaistniałej sytuacji operacyjnej (tzn. np., gdy w pokoju hotelowym pojawiła się osoba rozpracowywana). Doraźny PO to taki obiekt, którego wniosek o eksploatację został zatwierdzony na czas określony (IPN BU 01521/2362, Wojciech Żelazek, *Niektóre zagadnienia z zakresu techniki operacyjnej jako źródła informacji*, Warszawa 1980 r., k. 53–54).

⁷⁶ IPN BU 01521/2331, Michał Skikiewicz, *Rola techniki operacyjnej i sposoby jej realizacji w świetle praktyki operacyjnej*, Legionowo 1979 r., k. 52–53.

⁷⁷ IPN BU 1509/4317, Piotr Kucharski, *Wykorzystanie dokumentów legalizacyjnych w realizacji spraw techniki operacyjnej*, Legionowo 1988 r., k. 27.

⁷⁸ IPN BU 01521/2362, Wojciech Żelazek, *Niektóre zagadnienia...*, k. 63, 81–82.

⁷⁹ IPN BU 01521/2919, t. 1, Jan Wieczorek, *Warunki jakie winien spełniać stały i doraźny punkt odbioru na obiekcie podsłuchu pokojowego*, Warszawa 1966 r., k. 19–21.

niowego, z zamiarem dokonania drobnego zakupu, z prośbą o przenocowanie, pod pretekstem świadczenia usług naprawy jakiegoś sprzętu, kontroli ppoż, przeprowadzenia wywiadu środowiskowego⁸⁰. Stosowane dokumenty legalizacyjne dobierano tak, aby w możliwie najkrótszym terminie osiągnąć cel, bez dekonspiracji. Nie zawsze się to pracownikom organów bezpieczeństwa udawało.

W sprawie o kryptonimie „Ordon” dotyczącej rozpracowania figuranta⁸¹ podejrzanego o działalność w Komitecie Obrony Robotników funkcjonariusz udał się na rozeznanie wewnętrzne⁸² jako pracownik Wojewódzkiego Urzędu Telekomunikacji (dalej WUT). Po wylegitymowaniu figurant zaprosił pracownika operacyjnego do mieszkania. W trakcie rozmowy zapytał go o pewnego pracownika WUT. Pracownik operacyjny odpowiedział, iż czuje się on dobrze, a gdy figurant zaczął go wypytywać o innych pracowników, szybko opuścił mieszkanie. Okazało się, iż osoba, o którą pytał figurant, była kierownikiem sekcji kontroli WUT i że w ostatnim czasie przeszła dwie poważne operacje. Po upływie dwóch tygodni OZI przekazały organom bezpieczeństwa informację, iż figurant zorientował się, iż jest obiektem ich zainteresowania. Dekonspiracja nastąpiła w ten sposób, że figurant skontaktował się z kierownikiem sekcji kontroli WUT i dowiedział się, że ten nikogo nie wysyłał na kontrolę. W tym przypadku brak znajomości instytucji⁸³, której dokumentami posługiwał się pracownik operacyjny, doprowadził do dekonspiracji⁸⁴.

Większość instalacji PP wykonywano w aglomeracjach miejskich. Często warunki miejskie były zbliżone do warunków wiejskich, tzn. występowały osiedla domków jednorodzinnych oraz zabudowania pojedyncze. Najłatwiej było pracownikom operacyjnym opracować legendę w osiedlach nowo wybudowanych, ponieważ ludzie wprowadzający się do mieszkań dokonywali wielu poprawek, np. uszczelniali okna, wbijali kołki itd. Pracownicy operacyjni wyposażeni w dokumenty legalizacyjne świadczyli ww. usługi, dokonując jednocześnie roze-

⁸⁰ IPN BU 001708/1739, Jan Ciesielski, *Metody legendowania oraz sposoby posługiwania się dokumentami legalizacyjnymi przy rozeznaniach obiektów „PP”*, Legionowo 1983 r., k. 53.

⁸¹ Osoba pozostająca w zainteresowaniu operacyjnym SB, wobec której podejmowane były działania operacyjne (F. Musiał, op. cit., s. 330).

⁸² Celem rozeznania wewnętrznego było ustalenie warunków technicznych w obiekcie, w szczególności miało ono dostarczyć następujących danych: liczba pomieszczeń i ich usytuowanie; przeznaczenie pomieszczeń; rozmieszczenie umeblowania; rozmieszczenie instalacji, puszek rozdzielczych, gniazd energetycznych i telefonicznych, ich typ i kolor; rodzaj wykończenia ścian; sposób wykonania podłóg, materiał i jego kolor, czy znajdują się listwy podłogowe i ich typ; rodzaj oświetlenia, rozmieszczenie punktów świetlnych i zastosowany sprzęt oświetleniowy (IPN BU 1509/1631, Lech Kaczmarczyk, Stefan Kamiński, *Wstępne przedsięwzięcia operacyjno-techniczne w prawach P.P.*, Legionowo 1984 r., k. 53).

⁸³ Nieznajomość działania instytucji, której dokumentami legalizacyjnymi posługiwali się funkcjonariusze, miała też miejsce w innej sprawie. Pewien pracownik operacyjny, wykonując zadanie operacyjne, posiadał jako dokument legalizacyjny legitymację służbową PKP z informacją, iż jest zatrudniony na stanowisku konduktora. Na powyższą legitymację zakupił w kasie bilet kolejowy z 80% zniżką. Podczas kontroli biletów konduktor zatrzymał legitymację. Okazało się, iż zatrzymał ją dlatego, iż podejrzewał, że jest podrobiona, ponieważ pracownicy PKP korzystali z biletów służbowych, a nie z kupionych w kasie (IPN BU 001708/1140, Borysław Łukasiewicz, *Wykorzystanie dokumentów legalizacyjnych...*, k. 23–24).

⁸⁴ IPN BU 001708/1362, Leon Śleboda, *Legendowanie czynności techniczno-operacyjnych w sprawach instalacji PP i PDF*, Legionowo 1982 r., k. 18–21.

znania interesującego organa bezpieczeństwa pomieszczenia. Pracownik t.o. posługujący się dokumentami legalizacyjnymi jakiejś instytucji musiał znać jej podział organizacyjny, nazwiska ludzi na stanowiskach kierowniczych, sprawdzić, czy jej pracownicy nie odwiedzili tego budynku wcześniej, oraz najważniejsze — znać się na branży, której dokumentami się posługiwał. Nieprzestrzeganie tych warunków mogło doprowadzić do dekonspiracji. Sytuacja taka zdarzyła się w jednej ze spraw, w której korzystano z dokumentów legalizacyjnych WUT. Wcześniej, wykorzystując kontakty operacyjne z WUT, specjalnie uszkodzono figurantowi telefon, myśląc, że zgłosi to do Biura Napraw, a wówczas pracownik operacyjny uda się do mieszkania w celu usunięcia usterki i przy okazji dokona rozeznania wewnętrznego. Tak też się stało, tyle tylko, że pomiędzy awarią a wizytą pracownika operacyjnego minęło 10 dni. Okazało się, iż figurant zlecił tę naprawę swojemu znajomemu pracującemu w WUT. Dopiero gdy nie był on w stanie usunąć usterki, zgłosił ją do Biura Napraw⁸⁵.

Aby dokonać rozpoznania wewnętrznego mieszkania figuranta, pracownicy operacyjni często wcześniej doprowadzali u niego do awarii. Umożliwiało im to zalegendowane wejście do mieszkania, które chcieli rozpoznać. M.in. postąpiono tak u pewnego figuranta w okresie zimowym. Pracownicy Wydziału „T” zakręcili zawór dopływu ciepłej wody do instalacji c.o. w bloku, w którym mieszkał inwigilowany. Gdy mieszkańcy powiadomili o awarii spółdzielnię mieszkaniową, uprzednio pozyskany tam KO powiadomił o tym pracownika SB. Wówczas pracownicy operacyjni posługujący się dokumentami legalizacyjnymi przedsiębiorstwa Gospodarki Ciepłej i Wodno-Kanalizacyjnej udali się do bloku, aby „usunąć awarię”. Legenda ta umożliwiła im przeprowadzenie rozpoznania wewnętrznego mieszkania figuranta. Oczywiście, aby się nie zdekonspirować, przeprowadzili oni kontrolę całej instalacji c.o. i wodno-kanalizacyjnej w bloku⁸⁶.

Do rozeznania wewnętrznego pomieszczeń figuranta wykorzystywano wszelkie możliwe dokumenty, które umożliwiały wykonanie tego zadania bez zdekonspirowania się. W mieszkaniu pewnego profesora wykorzystano do tego spis ludności, który był wtedy przeprowadzany w całym kraju. Wcześniej pozyskano właściciela lokalu przejściowego, ale przed wykonaniem instalacji PP u figuranta konieczne było rozeznanie wewnętrzne. Pracownik operacyjny, podając się za komisarza spisowego, udał się do mieszkania figuranta wyposażony w autentyczne dokumenty z Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego. Były one wystawione na dowód osobisty, który był dokumentem legalizacyjnym. W ankiecie wypełnianej przez komisarza spisowego były rubryki dotyczące m.in. mieszkania, jego wyposażenia oraz powierzchni poszczególnych pomieszczeń. Pracownik operacyjny, opierając się na tych wytycznych, spytał figuranta o powierzchnię pomieszczeń. Na szczęście dla niego figurant nie pamiętał tych danych i poprosił go o pomoc w wymierzeniu wszystkich zajmowanych przez siebie izb. Dzięki temu pracownik t.o. mógł dokładnie poznać cały obiekt, łącznie z usytuowaniem w nim mebli⁸⁷.

Z kolei w sprawie kryptonim „Oaza” wykorzystano naturalnie zaistniałą sytuację. Figurant zgłosił do Łomżyńskiego Rejonu Energetycznego awarię sieci elektrycznej w swoim mieszkaniu. Kierownictwo Wydziału „T” KW MO w Łomży spowodowało, iż do usunięcia usterki skierowano montera, który był „na kontakcie” pracownika t.o. (TW „Andrzej”).

⁸⁵ IPN BU 001708/1739, Jan Ciesielski, *Metody legendowania...*, k. 58–61.

⁸⁶ IPN BU 1509/4317, Piotr Kucharski, *Wykorzystanie dokumentów legalizacyjnych...*, k. 37–38.

⁸⁷ IPN BU 001708/1739, Jan Ciesielski, *Metody legendowania...*, k. 62–63.

W celu dokonania rozeznania wewnętrznego funkcjonariusz udał się z nim do figuranta pod legendą jego pomocnika. Jak pokazuje ta sytuacja, pracownik t.o. mógł pójść na rozpoznanie wewnętrzne także z OZI. W przypadku, gdy kadrowy pracownik organów bezpieczeństwa nie był w stanie sam dokonać rozeznania wewnętrznego, wyryczało go w tym OZI. Jednak sytuacja taka miała miejsce niezwykle rzadko⁸⁸.

W sprawie kryptonim „Szary” do rozeznania wewnętrznego wykorzystano legalizacyjny nr rejestracyjny samochodu⁸⁹. Przy rozpracowywaniu figuranta funkcjonariusze zauważyli, iż lubi on się chwalić sąsiadom swoimi znajomościami. Dlatego Wydział „T” wysłał do miejscowości, w której mieszkał figurant, fikcyjne małżeństwo, które podróżowało samochodem mającym legalizacyjny nr rejestracyjny. Pozorując awarię, zatrzymali się w pobliżu miejsca zamieszkania figuranta. Po pewnym czasie figurant wyszedł z domu i wszczął rozmowę z pracownikiem Wydziału „T”. Ponieważ naprawa się przedłużała i pogoda stawała się coraz bardziej niepewna, figurant zaprosił rzekomych małżonków do swego mieszkania, gdzie dokonali oni rozpoznania wewnętrznego. Później okazało się, iż figurant chwalił się sąsiadom, że gościł u siebie dobrych znajomych z pobliskiego miasta⁹⁰.

Zdarzało się, iż pracownicy t.o. udawali się na rozpoznanie mieszkania jako funkcjonariusze MO. Niekiedy wręcz pracownicy SB wykorzystywali mundur, aby zatrzeć skutki dekonspiracji urządzeń t.o. W sprawie kryptonim „Borsuk” podczas rewizji założono dwa mikrofony. Odprowadzając przewody na zewnątrz, źle je zamaskowano i zostały one odkryte przez figuranta. Idąc za przewodami, znalazł on mikrofon ukryty za piecem. Zaniepokojony zawołał żonę, a następnie sąsiadów. Zaczęto zastanawiać się, co to jest i komu to zgłosić. Ktoś powiedział, że to pewnie „radio podsłuchowe”, natomiast właściciel PO zasugerował, iż to może być mina i lepiej niczego nie ruszać. Ostatecznie poinformowano MO. W związku z tym do figuranta przybyła grupa pracowników SB w mundurach wojskowych pod legendą minerów. Pozorując poszukiwanie miny, usunęli oni z mieszkania ludzi, zamaskowali kabel i spowodowali wybuch granatu, co miało symulować wybuch miny. Fortel ten nie zadziałał, ponieważ mieszkańcy wsi słusznie doszli do wniosku, że jak na minę wybuch był bardzo słaby, a dokonano tego tylko po to, aby utwierdzić ich w przekonaniu o jej znalezieniu⁹¹.

Pracownicy t.o., zakładając, konserwując oraz naprawiając instalację PP, także mieli właściwie dobraną legendę. Wykorzystywane w sieci przewodowej PP kable — ułożone w miejskiej kanalizacji kablowej — ulegały mechanicznym uszkodzeniom. Przy ich naprawie pracownicy operacyjni często spotykali pracowników miejskich służb łączności, wobec

⁸⁸ IPN BU 001708/1714, Leszek Król, Mirosław Turkowicz, *Rozeznanie zewnętrzne i wewnętrzne jako wstępne przedsięwzięcia przy realizacji spraw instalacyjnych PP*, Legionowo 1983 r., k. 50–51, 55.

⁸⁹ Zdarzało się, że komórka legalizacyjna wydała dokument rejestracyjny z numerem, który był już w użyciu. Np. w Krakowie funkcjonariusz otrzymał legalizacyjny dokument rejestracyjny na samochód o rej. KRM 5290. W czasie wykonywania obserwacji zetknął się on z samochodem o wymienionych numerach, należącym do Edwarda Pabiana (Archiwum IPN Oddział w Krakowie (dalej IPN Kr) 051/6/CD, Pismo naczelnika Wydziału „B” WUSW w Krakowie do naczelnika Wydziału V DT MSW w Warszawie z dnia 7 sierpnia 1984 r., k. 130; Notatka służbowa z dnia 30 lipca 1984 r., k. 131).

⁹⁰ IPN BU 001708/1328, Mieczysław Kajdanowski, Włodzimierz Tomczak, *Legendowanie przedsięwzięć techniczno-operacyjnych w małych aglomeracjach i ośrodkach turystyczno-wypoczynkowych*, Legionowo 1982 r., k.31.

⁹¹ IPN BU 01521/2913, E. Wieczorek, Z. Barkowski, *Organizacja i sposoby instalacji PP na wsi*, Warszawa 1965 r., k. 66–67.

których używali legendy, iż pracują w Zarządzie Łączności MSW. Na mocy porozumienia DT MSW z Zarządem Łączności MSW Zarząd ten firmował prace związane z t.o. Prace związane z kładzeniem kabla w piwnicach budynków, na dachach, na strychach itp. także wykonywano pod przykrywką, korzystając z dokumentów legalizacyjnych. Najczęściej wykorzystywanym wtedy dokumentem była legitymacja służbowa Dzielnicowego Urzędu Telefonów Miejsowych⁹².

Trochę więcej wysiłku kosztowało funkcjonariuszy stosowanie środków techniki operacyjnej w obiektach należących do duchowieństwa. W sprawie kryptonim „Fala” pracownicy t.o. zainstalowali PP w domu wypoczynkowym w jednej z miejscowości nadmorskich, administrowanym przez siostry zakonne. Wypoczywali w nim duchowni, m.in. dostojnicy kościelni — stąd decyzja SB, aby założyć tam PP — oraz małżeństwa z polecenia duchownych. Najpierw Wydział „T” wysłał do tej miejscowości w maju dwoje pracowników, którzy mieli dokumenty legalizacyjne stwierdzające, iż są małżeństwem (pracownika dodatkowo wyposażono w legendę, iż jest marynarzem Polskiej Żeglugi Morskiej). Udali się oni do siostry zakonnej prowadzącej sprawę administracyjną domu wczasowego, przedstawiając się jako małżeństwo i pytając o możliwość wynajęcia dwóch pokoi na dziesięć dni, jednego dla siebie, a drugiego dla innego „marynarza” z żoną. Początkowo siostra zakonna próbowała wysłać ich do któregoś ze świeckich domów wczasowych, ale gdy powiedzieli, iż słyszeli wiele pochlebnych opinii o tej placówce, siostra porozumiała się z przełożoną i zgodzono się na nocleg dwóch małżeństw w czerwcu. W umówionym terminie pojawiły się w omawianym domu wypoczynkowym dwie pary małżeńskie, przedstawiając odpowiednie dokumenty legalizacyjne. Siostry oprowadziły przyjezdnych po budynku. Po dokładnym obejrzeniu wybrali oni dwa pokoje obok siebie, które później zostały zajęte przez dostojników kościelnych. Podczas swojego pobytu pracownicy t.o. nie tylko założyli PP, ale także dokonali dokładnego rozeznania całego obiektu, dostarczyli ważnych informacji dotyczących zakonnic, księży i osób świeckich mieszkających w tym czasie w budynku oraz zrobili szereg zdjęć wykorzystanych później przez jednostkę zamawiającą. Po upływie dziesięciu dni opuścili dom wczasowy, wcześniej jednak umożliwili sobie powrót za trzy miesiące, aby usunąć urządzenia zainstalowane przy PP. Zaufanie sióstr uzyskali w ten sposób, iż pozostawili im szereg artykułów spożywczych pochodzenia zagranicznego, a jedna z „żon” dodatkowo dała przełożonej 100 zł z prośbą, aby ksiądz odprawił mszę na intencję najbliższej podróży morskiej ich „mężów”. W wyniku tego zabiegu zostali oni zaproszeni do skorzystania z domu wczasowego jeszcze we wrześniu. Podczas wizyty wrześniowej zajęli te same pokoje i usunęli z nich urządzenia podsłuchowe. Podczas eksploatacji PO zorganizowano w jednym z pokoi w prywatnym domu wczasowym umiejscowionym 30 m od domu wczasowego administrowanego przez siostry⁹³.

Przy rozeznaniu wewnętrznym budynków dyplomatycznych pracownik t.o. wykorzystywał dokumenty legalizacyjne m.in. zakładów gazownictwa, WUT, Zakładów Energetycznych, elektrociepłowni miejskiej. Były tylko dwie możliwości instalacji PP w obiektach dyplomatycznych: podczas jego budowy lub dokonywania remontu. W takim przypadku pracownik operacyjny — po uprzednim pozyskaniu przez SB do współpracy kierownika budowy lub

⁹² IPN BU 001708/2866, Michał Gałązka, *Modernizacja i rozbudowa sieci kablowej PP i PT na przykładzie CPO miasta stołecznego Warszawy*, Legionowo 1987 r., k. 59–62.

⁹³ IPN BU 01521/2913, E. Wiczorek, E. Szypulski, *Organizacja i sposoby...*, k. 7–8.

prywatnego wykonawcy — był wprowadzany na dokumentach legalizacyjnych do grupy remontowej⁹⁴.

Inaczej miała się sprawa rozeznania wewnętrznego w hotelach. Wykonując zadanie tego typu, pracownik operacyjny występował jako turysta lub osoba będąca w delegacji. W tych sytuacjach niezbędny był dokument legalizacyjny w postaci dowodu osobistego, ponieważ w karcie meldunkowej, którą wypełniało się w hotelu, była adnotacja o zatrudnieniu. W dowodzie umieszczano pieczęć zakładu, w którym fikcyjny pracownik był zatrudniony⁹⁵.

Korzystanie z dokumentów legalizacyjnych pozwalało m.in. zalegendować LK i MK⁹⁶. Meldowanie funkcjonariuszy w LK odbywało się na przybrane nazwiska. Pracownik operacyjny zameldowany w LK, jako lokator lub sublokator, był zobowiązany do kontroli urządzeń w nim się znajdujących oraz w razie potrzeby wykonywał obowiązki nałożone przez administrację budynku⁹⁷. Podobnie sytuacja wyglądała, jeśli chodzi o MK. W 1987 r. Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych (dalej WUSW) w Rzeszowie zwrócił się do Szefa Służby Zabezpieczenia Operacyjnego MSW o wykonanie zabezpieczonych dokumentów legalizacyjnych na nazwisko Stanisław Piela⁹⁸, s. Władysława i Krystyny z d. Kamler, ur. 22 III 1946 r. w Krakowie. Proszono o wyrobienie: dowodu osobistego, książeczki wojskowej, prawa jazdy kat. AB oraz legitymacji pracowniczej. Dokumenty te miały być wykorzystane w celu zalegalizowania nowo tworzonego MK, a korzystać z nich miał funkcjonariusz Wydziału „T” WUSW w Rzeszowie, który oczywiście posiadał inne nazwisko i w rzeczywistości był o trzy lata młodszy. Wydział V DT MSW wystawił ww. zabezpieczone dokumenty w tym samym roku, w którym się o nie zwrócono, wraz z zaświadczeniem o nieposiadaniu przez tę osobę mieszkania na terenie Warszawy, gdyż została ona wymeldowana z pobytu stałego w Warszawie z ul. Hożej 55 m. 4⁹⁹. W 1990 r. dokumenty te zwrócono do DT MSW, jednocześnie wymeldowując w dniu 17 VII 1990 r. Stanisława Piela z adresu rzeszowskiego na adres wyjściowy w Warszawie¹⁰⁰. W Krakowie MK ukryte były m.in. za następującymi szyldami instytucji: „Przedsiębiorstwo Badań Geofizycznych — Warsza-

⁹⁴ IPN BU 001708/1739, Jan Ciesielski, *Metody legendowania...*, k. 72–73.

⁹⁵ Ibidem, k. 76.

⁹⁶ W. Mikulski, *Lokale kontaktowe, mieszkania konspiracyjne i lokale służby obserwacyjnej w pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa*, w: *Osobowe źródła informacji...*, k. 190.

⁹⁷ IPN BU 1509/1029, Jan Kosiński, *Legendowanie przedsięwzięć techniczno-operacyjnych obiektów PP*, Legionowo 1979 r., k. 29.

⁹⁸ W tym wypadku można powiedzieć, iż nazwisko znajdujące się na dokumentach legalizacyjnych było neutralne. Nie była to jednak praktyka powszechna. W 1988 r. naczelnik Wydziału V DT MSW przesłał do Wydziału „T” WUSW w Rzeszowie legitymację służbową nr 134 oraz upoważnienie nr 14 Dyrekcji Okręgu Poczty i Telekomunikacji w Krakowie na nazwisko Kazimierz Męczywór. Prawdopodobnie był to kolejny sposób na właściwe zalegendowanie funkcjonariusza, ponieważ wydaje się mało prawdopodobne, iż kogoś z takim nazwiskiem można było podejrzewać o posługiwanie się dokumentami legalizacyjnymi.

⁹⁹ Przy zameldowaniu jednostka zamawiająca podawała adres wyjściowy poprzedzający faktyczny adres MK. Musiał to być adres istniejący i znany, ponieważ była tam założona ewidencja (1986 grudzień 8, Warszawa — Pismo dyrektora Departamentu Techniki MSW płk. Andrzeja Kalinowskiego do szefa WUSW w Krakowie gen. bryg. Jerzego Gruby dotyczące dokumentów legalizacyjnych, Nr 60, w: *Instrukcje pracy pionów...*, s. 436–439).

¹⁰⁰ IPN Rz 0022/89/CD, Korespondencja dotycząca dokumentów legalizacyjnych za lata 1986–1990, k. 1–23.

wa — Oddział Terenowy w Krakowie”, „Biuro Poligraficzne Budownictwa Wojskowego w Krakowie”, „GUGiK — Warszawa, Sekcja Sprzętu Technicznego — Oddział Terenowy Krakowie”, „Sekcja Łączności Wewnętrznej Ligi Obrony Kraju”, „Zakład Badań Geofizycznych Kombinatu Geologicznego Warszawa-Północ — Oddział Szkoleniowy w Krakowie”¹⁰¹. Zdarzały się też przypadki zgubienia dokumentów legalizacyjnych, jak to miało miejsce w Katowicach, gdzie we wrześniu 1982 r. pracownik operacyjny zagubił dowody osobiste na nazwisko Julian Brodzieński i Teresa Brodzieńska, wykorzystywane do obsługi MK „Specjalista”. W wyniku przeprowadzonego postępowania funkcjonariusz ten został ukarany ostrzeżeniem o niepełnej przydatności do służby w MO. We wrześniu 1989 r. zwrócono się do centrali o ponowne wyrobienie dokumentów legalizacyjnych na nazwisko Julian Brodzieński (poprzednie nie odnalazły się do tego czasu), tym razem jednak posługiwał się nimi inny funkcjonariusz¹⁰².

Prawdopodobnie także takimi dokumentami legitymowali się funkcjonariusze przy korzystaniu z LK „Jan”. SB pozyskała ww. lokal w sierpniu 1978 r., wykorzystując wyjazd właściciela za granicę. Właściciel mieszkania zatrudniony był w Przedsiębiorstwie Handlu Zagranicznego „Uniwersal” i został oddelegowany na okres 4 lat do Wiednia na stanowisko dyrektora firmy „Osraha”. W kontaktach z rodziną oraz zaprzyjaźnionymi sąsiadami funkcjonariusz Komendy Stołecznej MO¹⁰³ występował jako pracownik Ministerstwa Handlu Zagranicznego i Gospodarki Morskiej. Legenda ta pozwalała na częste wizyty gości¹⁰⁴ bez wzbudzania podejrzeń. Właściwa legenda zapobiegała dekonspiracji lokalu nie tylko ze strony rodziny i sąsiadów, ale także instytucji państwowych. W tym przypadku dekonspiracji mogło dojść przez Międzyzakładową Spółdzielnię Mieszkaniową „Energetyka” (dalej MSM „Energetyka”), której podlegało to mieszkanie. Właściciel otrzymał od niej list poleceny zarzucający mu, że wynajął mieszkanie osobom trzecim bez zgody Zarządu. W związku z powyższym funkcjonariusz — który opiekował się mieszkaniem — udał się do prezesa MSM „Energetyka”, aby wyjaśnić, że lokal nie jest wynajmowany przez właściciela innym osobom, lecz wykorzystywany sporadycznie przez pracownika instytucji, w której pracuje właściciel. Przy okazji funkcjonariusz dowiedział się, w jaki sposób mieszkanie stało się przedmiotem zainteresowania Zarządu. Informację o wynajmowaniu mieszkania przez osoby trzecie przekazała młodzież zatrudniona w ww. spółdzielni, która otrzymała zadanie znalezienia mieszkań opuszczonych lub wynajętych z pominięciem ówczesnie obowiązującego prawa. Ponadto prezes spółdzielni poinformował funkcjonariusza, iż bardziej skuteczną formą znalezienia opuszczonego mieszkania jest raport składany przez inkasenta opłat za ener-

¹⁰¹ IPN Kr 051/6/CD, Pismo naczelnika Wydziału „B” KW MO w Krakowie do naczelnika Wydziału I Biura „B” MSW w Warszawie z dnia 15 marca 1983 r., k. 164–166; Pismo z-cy Komendanta Wojewódzkiego MO ds. SB w Krakowie do dyrektora DT MSW w Warszawie z dnia 9 lutego 1980 r., k. 247.

¹⁰² IPN Ka 083/75/CD, Pismo naczelnika Wydziału „T” WUSW w Katowicach do naczelnika Wydziału II WUSW w Katowicach z dnia 9 sierpnia 1989 r., k. 132; Pismo zastępcy szefa WUSW ds. SB w Katowicach do szefa Służby Zabezpieczenia Operacyjnego MSW z dnia 4 września 1989 r., k. 133–134; Pismo zastępcy dyrektora DT MSW do zastępcy szefa WUSW ds. SB w Katowicach z dnia 2 listopada 1989 r., k. 135.

¹⁰³ Lokal ten należał do Sekcji VI Wydziału III–1 Komendy Stołecznej MO.

¹⁰⁴ OZI będących „na kontakcie” ww. funkcjonariusza.

gię elektryczną i gaz¹⁰⁵. W tym przypadku prezes MSM „Energetyka” obiecał, iż osobiście podejmie działania zmierzające do zamknięcia sprawy. Lokal ten był jednak dla SB feralny. W styczniu 1980 r. pękł w nim grzejnik, w rezultacie czego przedpokój i dwa pokoje wraz ze znajdującym się w nich sprzętem zostały zalane. Ponadto zalaniu uległy dwa mieszkania poniżej. Awaria została zgłoszona w spółdzielni i monter odciął uszkodzony grzejnik. Dwa dni później przybyli do lokalu hydraulicy, którzy mieli usunąć awarię. Okazało się jednak, że jest ona poważniejsza, niż przypuszczano i konieczna jest wymiana grzejnika. Hydraulicy stwierdzili, że do wymiany grzejnika potrzebują kolanek, których nie mają obecnie na składzie. Elementów tych nie miało także Stołeczne Przedsiębiorstwo Energetyki Ciepłej, które obiecało usunąć awarię za ok. 20 dni. Ostatecznie SB zrezygnowała z wynajmowania tego mieszkania. Zanim jednak to nastąpiło, miała miejsce scena jak w serialu „Alternatywy 4” Stanisława Barei. Jeden z przysłanych w związku awarią hydraulików złożył propozycję jej usunięcia prywatnie, po pracy. Funkcjonariusz jednak na to nie przystał, gdyż żądane wynagrodzenie było zbyt wysokie. Oczywiście w tym przypadku SB nie musiała remontować mieszkania ze swoich środków, ponieważ mieszkanie było ubezpieczone w PZU¹⁰⁶. Przytoczona wyżej historia pokazuje jednak, iż nie tylko zwykli obywatele mieli problemy z usunięciem awarii przez przedsiębiorstwa państwowe. Podobne problemy stawały także przed SB, gdy się nie ujawniała. Zresztą aby się nie zdekonspirować, nawet ekipa pracowników Wydziału „T” udająca się z dokumentami legalizacyjnymi Przedsiębiorstwa Gospodarki Ciepłej i Wodno-Kanalizacyjnej na rozpoznanie wewnętrzne mieszkania zachowywała się jak prawdziwa ekipa naprawcza. Tzn. gdy podczas kontroli instalacji c.o. i wodno-kanalizacyjnej w bloku, w jednym z mieszkań kobieta poprosiła ich o wymianę baterii w łazience, pracownik operacyjny dał jej do zrozumienia, że traktuje to jako „fuchę” i wykona za opłatą, na co przystała¹⁰⁷.

Jako ciekawostkę można dodać, iż w związku ze spisem powszechnym w 1970 r. poinformowano funkcjonariuszy, którzy mieszkali w pomieszczeniach wykorzystywanych jako MK, aby rachmistrzom spisowym udzielali odpowiedzi na wszystkie pytania zawarte w formularzu spisowym, zgodnie z posiadanymi dokumentami legalizacyjnymi oraz legendą zamieszkania. Ci funkcjonariusze, którzy tylko pozorowali zamieszkanie w MK, mieli być spisani dwukrotnie. W faktycznym miejscu zamieszkania i w MK. W pierwszym przypadku odpowiadali na pytania zawarte w formularzu spisowym zgodnie z prawdą, ale według zasad określonych w *Zarządzeniu nr 62 ministra spraw wewnętrznych z dnia 7 lipca 1970 r. w sprawie przygotowania i przeprowadzenia w r.s.w. narodowego spisu powszechnego w 1970 r.*, natomiast w drugim przypadku zgodnie z posiadanymi dokumentami legalizacyjnymi. Gdy w MK zameldowane były także inne osoby (fikcyjne), funkcjonariusz pozorujący zamieszkanie podawał rachmistrzowi spisowemu wszystkie potrzebne do spisu informacje o nich¹⁰⁸.

¹⁰⁵ Funkcjonariusze mieli na to sposób. Podczas wizyty w takim mieszkaniu włączali urządzenia elektryczne oraz światło we wszystkich pomieszczeniach, aby odpowiednio nabić rachunek.

¹⁰⁶ IPN BU 00277/435, Raport kierownika Sekcji VIa Wydziału III A-1 Komendy Stołecznej MO z dnia 04.08.1978 r., k. 50–51; Notatka służbowa kierownika sekcji VIa Wydziału III A-1 z dnia 18.04.1979 r., k. 53–53v; Notatka służbowa kierownika sekcji Wydziału III A-1 z dnia 14.01.1980 r., k. 55–56; Notatka służbowa kierownika sekcji Wydziału III A-1 z dnia 03.01.1980 r., k. 66–67.

¹⁰⁷ IPN BU 1509/4317, Piotr Kucharski, *Wykorzystanie dokumentów legalizacyjnych...*, k. 38.

¹⁰⁸ IPN BU 0553/14, Pismo okólne nr 2 dyrektora Gabinetu Ministra z dnia 8 lipca 1970 r. w sprawie narodowego spisu powszechnego w 1970 r., k. 2–3.

Wynika z tego, iż spisy powszechne przeprowadzane w PRL nie były do końca miarodajne, ponieważ obejmowały również tzw. martwe dusze, tzn. osoby, które w rzeczywistości nie istniały.

Często dokumentami legalizacyjnymi posługiwali się funkcjonariusze Biura „B” MSW¹⁰⁹. Zazwyczaj wykorzystywano je przy obserwacji, już na etapie korzystania z punktu zakrytego (dalej PZ)¹¹⁰. Np. Stałe PZ legalizowane były jako mieszkania prywatne poprzez:

- pozorowanie zamieszkania funkcjonariuszy prowadzących obserwację zameldowanych na fikcyjnych nazwiskach,
- zakwaterowanie funkcjonariusza wraz z rodziną z podaniem fikcyjnego miejsca jego pracy¹¹¹.

Stałe PZ organizowane były także na terenie instytucji publicznych, np. w pomieszczeniach: Najwyższej Izby Kontroli, Dowództwa WOP, KW PZPR¹¹², Internatu Garnizonowego MON. Także wtedy pracownicy Biura „B” MSW korzystali z dokumentów legalizacyjnych. Dokumenty te (legitymacje pracownicze oraz przepustki do budynku) były jednak wystawiane przez instytucje, które używały tych pomieszczeń, a nie przez DT MSW¹¹³. SB pomagał przy tym ktoś z kadry zarządzającej daną instytucją, który ponadto informował zwykłych pracowników danego budynku o legendzie Stałego PZ¹¹⁴.

Z analizy materiałów legalizacyjnych wytworzonych przez Wydział V DT MSW, przekazanych do Wydziału „B”¹¹⁵ SB KW MO w Rzeszowie w latach 1980–1990, wynika, że w przeważającej części były to legitymacje pracownicze¹¹⁶, dowody rejestracyjne, kwity opłat PZU i podatku drogowego, dowody osobiste, książeczki wojskowe oraz prawa jazdy¹¹⁷. Z kolei z materiałów archiwalnych dotyczących legalizacji w KW MO, a następnie WUSW

¹⁰⁹ Było odpowiedzialne za działania polegające na obserwacji i inwigilacji społeczeństwa za pośrednictwem sieci wywiadowców i agentów, a także przy użyciu środków techniki operacyjnej (S. Hermański, *Struktura organizacyjna i zakres działania Biura „B” (obserwacji) Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w latach osiemdziesiątych*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989”, 2009, nr 1 (7), s. 129).

¹¹⁰ Była to ogólna nazwa wszystkich pomieszczeń wykorzystywanych w czasie prowadzenia obserwacji (*Instrukcje pracy pionów...*, s. 595).

¹¹¹ IPN BU 001708/2740, Wojciech Zieliński, *Wykorzystanie dokumentacji fotograficzno-filmowej z ZPO jako jeden ze sposobów uzyskiwania informacji dla potrzeb SB na przykładzie niektórych spraw realizowanych w WUSW w Ciechanowie w latach 1975–1985*, Legionowo 1986 r., k. 29–30.

¹¹² Oczywiście podstawą zorganizowania w siedzibie KW PZPR Stałego PZ, w tym wypadku Stałego PZ krypt. „Arka”, była zgoda wyrażona przez I sekretarza KW PZPR Stanisława Kociołka w 1981 r. Ten PZ zalegalizowany został jako pokój biurowy Ministerstwa Spraw Zagranicznych — Wydział Protokołu Dyplomatycznego (IPN BU 01220/253, t. 5, Charakterystyka PZ krypt. „Arka” z dnia 24 lutego 1982 r., k. 8–8v).

¹¹³ Prawdopodobnie chodziło o to, aby nie dekonspirować działalności legalizacyjnej SB w stosunku do osób spoza resortu.

¹¹⁴ IPN BU 01220/253, t. 1, Materiały operacyjne dot. Stałego PZ krypt. „Kuba”, k. 3–32; IPN BU 01220/253, t. 2, Materiały operacyjne dot. Stałego PZ krypt. „Szarotka”, k. 4–28; IPN BU 01220/253, t. 5, Materiały operacyjne dot. Stałego PZ krypt. „Arka”, k. 4–55v; IPN BU 01220/253, t. 7, Materiały operacyjne dot. Stałego PZ krypt. „Patria”, k. 2–27.

¹¹⁵ Wydział „B” był terenową komórką Biura „B” MSW.

¹¹⁶ Były one wystawione m.in. na pracowników następujących urzędów: Urząd Wojewódzki, GUGiK, Bieszczadzka Brygada WOP, WUT, Centralny Ośrodek Geodezji i Kartografii — Samodzielny Wydział Inwestycji Terenowych Oddział w Rzeszowie.

¹¹⁷ IPN Rz 0028/83, Dokumenty dotyczące legalizacji wytworzone w latach 1980–1990, k. 1–251.

w Katowicach wynika, iż dla potrzeb tej jednostki wytwarzano następujące dokumenty legalizacyjne: dowody osobiste, książeczki wojskowe, legitymacje pracownicze (wydane przez Dyрекcję Okręgu Poczty i Telekomunikacji w Katowicach, Kopalnię Węgla Kamiennego „Wujek”¹¹⁸), upoważnienia do przeprowadzania kontroli wydane przez Dyрекcję Okręgu Poczty i Telekomunikacji w Katowicach, legitymacje studenckie Politechniki Świętokrzyskiej w Kielcach oraz legitymacje służbowe funkcjonariuszy SB WUSW w Katowicach¹¹⁹. Na potrzeby Wydziału „B” w Krakowie wystawiano dokumenty legalizacyjne: Centralnej Agencji Fotograficznej, Głównego Urzędu Geodezji i Kartografii, Przedsiębiorstwa Badań Geofizycznych, uczelni krakowskich (Uniwersytet Jagielloński — Instytut Filozofii, Akademia Górniczo–Hutnicza — Wydział Górniczo–Hutniczy, Akademia Rolnicza — Wydział Rolny), RSW „Prasa”, Dyrekcji Okręgu Poczty i Telekomunikacji w Krakowie, Zakładów Energetycznych Południowego Okręgu Energetycznego, Urzędu Miasta Krakowa, jednostki wojskowej 3018, dowody rejestracyjne, książeczki wojskowe, prasowe „Interpress”¹²⁰. Natomiast dla Biura „B” MSW w Warszawie w latach 1976–1990 Wydział V DT MSW wytworzył następujące dokumenty: dowody osobiste, książeczki wojskowe, legitymacje pracownicze lub służbowe (żołnierzy i pracowników cywilnych jednostki wojskowej, żołnierzy zawodowych kontrwywiadu wojskowego, żołnierzy WOP, Ministerstwa Przemysłu Maszynowego, Ministerstwa Przemysłu Chemicznego i Lekkiego, Ministerstwa Górnictwa i Energetyki, Ministerstwa Łączności, Ministerstwa Współpracy z Zagranicą, Ministerstwo Rynku Wewnętrznego, st. Rady Narodowej Wydziału Społeczno–Administracyjnego, KG MO, KG Straży Pożarnych, GUGiK, COGiK, Głównego Inspektoratu Ochrony Przemysłu, Inspektoratu Ochrony Kraju, Centralnej Agencji Fotograficznej, Urzędu m.st. Warszawy, Zakładów Energetycznych Warszawa–Miasto, Zakładów Energetycznych Okręgu Centralnego, Komitetu ds. Radia i Telewizji, Polskiego Radia i Telewizji, „Interpressu”, Polskiego Biura Podróży „Orbis”, Dyrekcji Generalnej Polska Poczta, Telegraf, Telefon, Dyrekcji Okręgu Poczty i Telekomunikacji, Przedsiębiorstwa Badań Geofizycznych), legitymacje studenckie (Politechniki Warszawskiej, Uniwersytetu Warszawskiego, Szkoły Głównej Planowania i Statystyki, Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego — Akademia Rolnicza), zaświadczenia o wysokości zarobków, karta wstępu na okaziciela Stowarzyszenia Dziennikarzy PRL, dowody rejestracyjne pojazdu oraz dowody opłat PZU i podatku drogowego¹²¹.

Dane dotyczące działalności legalizacyjnej

Dane dotyczące liczby dokumentów legalizacyjnych wytworzonych przez odpowiedzialne za to komórki są szczątkowe. Wiadomo, iż w 1950 r. wykonano 1463 takie dokumenty,

¹¹⁸ Od 1979 r. Kopalnia nie wydawała legitymacji pracowniczych, stąd także Wydział V DT MSW nie wydawał takich legitymacji.

¹¹⁹ IPN Ka 065/60/CD, Pisma zamawiające i przesyłające dokumenty legalizacyjne, k. 77–84; IPN Ka 083/76/CD, Skorowidz nazwisk, na które wystawiano dokumenty legalizacyjne, k. 55–70; IPN Ka 083/75/CD, Korespondencja dotycząca dokumentów legalizacyjnych (1973–1990), k. 43–139.

¹²⁰ IPN Kr 051/6/CD, Korespondencja dot. dokumentów legalizacyjnych 1978–1990 r., k. 1–285.

¹²¹ IPN BU 0570/1, Zamówienia na dokumenty legalizacyjne Biura „B” MSW od 3 listopada 1972 r. do 16 listopada 1989 r., k. 1–197; IPN BU 0570/2, Zamówienia na dokumenty legalizacyjne Biura „B” MSW od 2 stycznia 1989 r. do 2 lipca 1990 r., k. 1–231.

natomiast w 1952 r. już 3322¹²². Stosunkowo więcej danych zachowało się z późniejszego okresu. W 1985 r. w dziedzinie legalizacji wykonano ok. 3 tys. dokumentów, a ich aktualny stan wynosił wtedy ponad 16 tys. na 4374 nazwiska (wzrost o 430 szt. w stosunku do 1984 r.). W 1986 r. wykonano 2,5 tys. dokumentów, a ich stan wynosił ponad 16,5 tys. na 4580 nazwisk (wzrost o 700 sztuk i o 206 nazwisk w stosunku do roku poprzedniego). W pierwszym półroczu 1987 r. wykonano 1445 nowych dokumentów, ich stan wynosił wtedy 17 005 na 4622 nazwiska (wzrost o około 500 nazwisk w porównaniu z II półroczem 1986 r.). Natomiast w skali roku wykonano 2357 nowych dokumentów legalizacyjnych oraz przedłużono ważność 2862 dokumentów używanych do celów operacyjnych wytworzonych we wcześniejszych latach, a także wykonano 64 ekspertyzy pisma ręcznego i maszynowego, z których uzyskano 25 wyników pozytywnych¹²³. W okresie od I XII 1988 r. do I XII 1989 r. w zakresie legalizacji krajowej wykonano:

Nazwa dokumentu	Zabezpieczone	Niezabezpieczone	Razem
1. Dowody osobiste	149	81	230
2. Książeczki wojskowe	70	—	70
3. Metryki urodz. i ślubu	—	101	101
4. Dyplomy i świadectwa szkolne	—	8	8
5. Dokumenty samochodowe	592	—	592
6. Legitymacje różne	337	213	550
7. Upoważnienia i przepustki	51	37	88
8. Opinie i różne dokumenty bezzwrotne	10	86	96
Ogółem	1209	526	1735

Źródło: IPN BU 0642/39, Sprawozdanie z pracy Wydziału V DT MSW za okres 01.12.1988–01.12.1989 r., Warszawa, 20.12.1989 r., k. 29.

Poza ww. dokumentami w Wydziale V od początku grudnia 1988 r. do końca listopada 1989 r. ostemplowano także: karty zgłoszenia dziecka do przedszkola, wnioski o przydział mieszkania, zapotrzebowania na skierowania wczasowe i inne dokumenty w ilości 130 sztuk. Ponadto wykonano 1006 kwitów PZU i podatku drogowego. Stan dokumentów wytworzonych i aktualnych na dzień 1 XII 1989 r. był następujący: 17 135 dokumentów na 4682 nazwiska, z czego 7 dokumentów dotyczyło legalizacji zagranicznej. W porównaniu do stanu z 1 XII 1988 r. liczba dokumentów zmniejszyła się o 198. W tym okresie wykonano jednak

¹²² IPN BU 0745/86, Niektóre dane o rozwoju pracy poszczególnych działów Departamentu II w okresie od 1950–1952 r. włącznie, oraz najważniejsze zadania, stojące przed tymi działami z dnia 5 lutego 1953 r., k. 26.

¹²³ IPN BU 1585/14132, Pismo gen. bryg. S. Stochaja do Zastępcy członka Biura Politycznego KC PZPR ministra spraw wewnętrznych towarzysza gen. broni Czesława Kiszczaka, z dnia 3 marca 1986 r., k. 2–3; Pismo gen. bryg. Stefana Stochaja do Członka Biura Politycznego KC PZPR ministra spraw wewnętrznych towarzysza gen. broni Cz. Kiszczaka, z dnia 31 stycznia 1987 r., k. 33; Pismo gen. bryg. S. Stochaja do Członka Biura Politycznego KC PZPR ministra spraw wewnętrznych towarzysza gen. broni Cz. Kiszczaka, z dnia 14 lipca 1987 r., k. 68; Pismo gen. bryg. S. Stochaja do Członka Biura Politycznego KC PZPR ministra spraw wewnętrznych towarzysza gen. broni Cz. Kiszczaka, z dnia 19 stycznia 1988 r., k. 70–71.

1497 przedłużeń legitymacji oraz zaktualizowano 1417 dowodów rejestracyjnych. Wydział V DT MSW zajmował się także ekspertyzą pisma ręcznego i maszynowego, poligrafia, intro-ligatorstwem, grawerstwem oraz pieczęciami. Zgodnie z zarządzeniami wydział ten realizował nie tylko zadania dotyczące potrzeb własnych, ale przede wszystkim zadania zlecone przez inne jednostki MSW. W sprawozdaniu podano także, iż po raz pierwszy od kilku lat — w zakresie opracowywania i wykonania krajowych dokumentów legalizacyjnych — pojawiła się tendencja spadkowa liczby dokumentów znajdujących się w obiegu. Mogło to być spowodowane tym, iż Wydział V DT MSW miał trudności w uzyskiwaniu przez WUSW wzorów dokumentów i pieczęci instytucji i zakładów pracy. W omawianym okresie odnotowano także przypadek dekonspiracji obiektu specjalnego Wydziału „B” WUSW w Kielcach, będącego pod przykrywką Przedsiębiorstwa Badań Geofizycznych w Warszawie. W celu uniknięcia pełnej dekonspiracji pracowników Wydział „B” WUSW w Kielcach zrezygnował z dalszego funkcjonowania obiektu, który został formalnie przekazany władzom miasta. W ciągu tego okresu sprawozdawczego jeden wniosek racjonalizatorski rozwiązany wspólnie z Wydziałem X DT MSW¹²⁴ uzyskał nagrodę Przewodniczącego Rady Naukowo–Technicznej przy ministrze spraw wewnętrznych¹²⁵. We wnioskach sprawozdania zaznaczono, iż należy rozważyć możliwość połączenia pod egidą Wydz. V DT MSW lub Dep. II MSW znajdujących się tam komórek ekspertyzy pisma, z uwagi na zbieżność problematyki (ekspertyzy pozaprocesowe)¹²⁶.

Wytwarzanie dokumentów legalizacyjnych dla wywiadu

Jeśli chodzi o wytwarzanie dokumentów legalizacyjnych dla wywiadu, to zachowało się niewiele dokumentów poruszających tę kwestię. Należy się domyślać, że przede wszystkim wytwarzano paszporty na fałszywe nazwiska dla funkcjonariuszy wysyłanych za granicę, co znajduje potwierdzenie w aktach osobowych funkcjonariuszy Departamentu I MSW.

¹²⁴ Wydział X DT MSW (produkcji mechanicznej) — wykonywał prototyp konstrukcji mechanicznej do elektronicznych urządzeń techniki specjalnej oraz serie produkcyjne urządzeń mechanicznych i podzespoły do tychże urządzeń. Ponadto konstruował prototypy i serie produkcyjne urządzeń mechanicznych techniki specjalnej oraz dokonywał naprawy i prowadził remont obrabiarek i urządzeń do obróbki metali i drewna w DT MSW. Do jego zadań należała także realizacja zamówień doraźnych w zakresie urządzeń mechanicznych techniki specjalnej. Powyższe zadania realizował w ramach własnych za pomocą posiadanego parku maszynowego oraz przy częściowej kooperacji (IPN BU 01254/128, *Szczegółowy zakres działania komórek organizacyjnych i zakresy czynności poszczególnych stanowisk pracy w DT MSW*, k. 108).

¹²⁵ Została powołana *Zarządzeniem nr 0169/63 ministra spraw wewnętrznych z dnia 30 października 1963 r. w sprawie powołania Rady Naukowo–Technicznej przy ministrze spraw wewnętrznych i nadania jej Statutu* i zastąpiła Komisję Postępu Technicznego przy ministrze spraw wewnętrznych. Do jej zadań należało ustalanie kierunków i inicjowanie „postępu technicznego w zakresie techniki śledczej, operacyjnej, łączności, transportu i uzbrojenia specjalnego, racjonalnej organizacji pracy oraz koordynacji i sprawowania nadzoru nad realizacją zadań w tym zakresie w r.s.w.” (IPN BU 0827/29, *Zarządzenie nr 0169/63 ministra spraw wewnętrznych z dnia 30 października 1963 r. w sprawie powołania Rady Naukowo–Technicznej przy ministrze spraw wewnętrznych i nadania jej Statutu oraz Statut Rady Naukowo–Technicznej przy ministrze spraw wewnętrznych*, k. 1–2).

¹²⁶ IPN BU 0642/39, Sprawozdanie z pracy Wydziału V DT MSW za okres 01.12.1988 – 01.12.1989 r., Warszawa, 20.12.1989 r., k. 29–35.

Komórki zajmujące się w organach bezpieczeństwa legalizacją badały też technikę wytwarzania dokumentów, które zostały przechwycone m.in. w krajach Europy Zachodniej.

Paszporty przechwytywano w różny sposób, np. obywatel Hiszpanii w maju 1978 r. zostawił swój paszport w Wydziale Konsularnym, ponieważ starał się o wizę. Wizę otrzymał, ale o paszport się nie upominał, mimo że odwiedził jeszcze dwukrotnie Wydział Konsularny, towarzysząc innym osobom, także ubiegającym się o wizę. W związku z tym przesłano paszport do kraju, wychodząc z założenia, iż Hiszpan jest przekonany, że go odebrał i utracił w innych okolicznościach. Z kolei właściciel innego paszportu ubiegał się o wyjazd do Polski w ramach Ochotniczych Hufców Pracy. Paszport wysłał pocztą, ale przesyłka nie nadchodziła, a termin wyjazdu się zbliżał. Dlatego zjawił się osobiście z nowym paszportem i uzgodnił z pracownikami ambasady, że jeśli przyjdzie jego poprzedni paszport, to zostanie mu odesłany. Ponieważ paszport wysłał zwykłym listem i nie upominał się o niego, przesłano go do kraju celem wykorzystania¹²⁷.

Do kraju przesyłano nie tylko paszporty, ale także informacje o wprowadzanych w nich zmianach. M.in. dane na ten temat napływały z Kanady. Po przeprowadzonej ekspertyzie jednostka legalizacji wykonywała kopie dokumentu. W 1972 r. DT MSW wytworzył dla Departamentu I MSW 40 egzemplarzy paszportów kanadyjskich. Ponieważ w egzemplarzach tych zauważono pewne mankamenty¹²⁸, konkluzja pokontrolna była taka, iż nie mogą one być wykorzystywane operacyjnie za granicą i DT MSW musi poprawić ich wykonanie. Dopuszczano jednak ich użycie dla legalizacji krajowej¹²⁹.

Zresztą komórka legalizacyjna wykonywała dla wywiadu nie tylko paszporty i ekspertyzy dokumentów, ale także same dokumenty legalizacyjne, w tym m.in. bilety wizytowe, druki legitymacji adwokackiej oraz zaproszenia okolicznościowe¹³⁰.

Oczywiście także te dokumenty były w przeróżny sposób zdobywane za granicą. Np. kanadyjski dowód tożsamości został przesłany wraz z polskim paszportem konsularnym przez pocztę hiszpańską do ambasady PRL w Madrycie i stamtąd przekazany do kraju. Z Madrytu też przesłano książeczkę wojskową rezerwisty wystawioną przez peruwiańskie Ministerstwo Marynarki, którą uzyskano z Komisariatu Policji w Madrycie wraz z paszportem i innymi dokumentami obywatela PRL. Przekazywano nawet fotokopie na pierwszy rzut oka wydawałoby się mało ważnych dokumentów wydawanych przez hiszpański Urząd Stanu Cywilnego (dalej USC), takich jak: zaświadczenie o zdolności prawnej do zawarcia związku małżeńskie-

¹²⁷ IPN BU 02320/613, Notatka służbowa dot. paszportów hiszpańskich z dnia 19 września 1978 r., k. 15–15v; Notatka dot. paszportu ob. Hiszpanii Joaquin Gonzaleza Caballero z dnia 12 kwietnia 1988 r., k. 28.

¹²⁸ Prawdopodobnie DT MSW miał problemy z właściwym wykonaniem dokumentów legalizacyjnych ze względu na technologię stosowaną przez kraje zachodnie przy ich produkcji. Dlatego zaczęto z centrali wysyłać instrukcję, iż priorytetowego znaczenia nabiera zdobywanie technologii produkcji papierów i tworzyw sztucznych stosowanych w paszportach, dowodach osobistych i dokumentach samochodowych (prawa jazdy, karty rejestracyjne samochodów i międzynarodowe karty ubezpieczenia) (IPN BU 02336/26, t. 2, Instrukcja Nr L/1/80 z dnia 3 stycznia 1980 r., k. 26).

¹²⁹ IPN BU 02336/26, t. 1, Analiza paszportów kanadyjskich odtworzonych przez DT MSW z dnia 15 listopada 1972 r., k. 9–9v; Analiza paszportu kanadyjskiego w procesie produkcji z dnia 24 stycznia 1974 r., k. 10–10v; Notatka dot. paszportu kanadyjskiego z dnia 26 lipca 1974 r., k. 12; IPN BU 02336/26, t. 2, Notatka z dnia 18 sierpnia 1981 r., k. 21.

¹³⁰ IPN BU 0642/39, Sprawozdanie z pracy Wydziału V Departamentu Techniki MSW za okres 01.12.1988–01.12.1989 r., Warszawa, 20.12.1989 r., k. 29–35.

go, odpis aktu urodzenia, odpis aktu małżeństwa, odpis aktu zgonu, zaświadczenie o zapisie w księgach USC, zaświadczenie o braku zapisu w księgach USC, odpisu aktu urodzenia do otrzymania dowodu osobistego oraz książeczki rodzinnej¹³¹.

Nie ma szczegółowych danych co do liczby dokumentów legalizacyjnych wykonywanych dla Departamentu I MSW. W atestacji stanowisk Wydziału V DT MSW z dnia 30 IX 1986 r. napisano jednak, że wydział ten zasadniczą część swojej działalności poświęca na realizację zadań stawianych przez Departament I MSW¹³².

Nietypowe wykorzystywanie dokumentów legalizacyjnych

Na szczególną uwagę zasługuje skierowane do Z-cy Szefa WUSW ds. SB w Rzeszowie¹³³ pismo dyrektora DT MSW płk. mgr. inż. Andrzeja Kalinowskiego z 10 IX 1985 r., w którym zalecał, aby w związku z wyborami do Sejmu 13 X 1985 r. zabezpieczyć przed ujawnieniem lokale konspiracyjne¹³⁴ i pracowników operacyjnych meldowanych na podstawie dokumentów legalizacyjnych. W tym celu nakazywał wykonanie następujących czynności:

- sprawdzić, czy osoby, które są zameldowane pod przybranymi nazwiskami na podstawie legalizacyjnych dowodów osobistych, zostały umieszczone w spisach wyborczych — jeśli je pominięto, musiały się zwrócić do właściwych Komisji Wyborczych celem dopisania,
- zgłasować dwukrotnie, tzn. na własne dane i dane legalizacyjne,
- aby uniknąć dekonspiracji podczas sprawdzania spisów wyborczych lub głosowania w obwodzie legalizacyjnego zamieszkania, dopuszczano możliwość pobrania przed wyborami odpowiedniego zaświadczenia upoważniającego do głosowania na terenie innego obwodu wyborczego lub w szczególnych przypadkach zalecano nawet odstąpienie od głosowania.

Zalegalizowane dowody osobiste wykorzystywano nie tylko w wyborach do Sejmu, ale także do Rad Narodowych, co potwierdza pismo Naczelnika Wydziału V DT MSW ppłk. mgr. Marka Stankiewicza do Naczelnika Wydziału „B” WUSW w Rzeszowie z 3 VI 1988 r.¹³⁵

Zdarzały się też przypadki niewłaściwego wykorzystania dokumentów legalizacyjnych przez pracowników operacyjnych. Jeden z pracowników Wydziału „B” nabył na podstawie dokumentu legalizacyjnego meble na raty. Zanim skończył je spłacać, został zwolniony z pracy i przeniósł się do innego miasta, jednocześnie zaprzestając uiszczania należności. Z kolei inny pracownik operacyjny, będąc w delegacji, od właściciela kwatery prywatnej pożyczył — posługując się dokumentami legalizacyjnymi — pieniądze¹³⁶. Gdy dokumenty legalizacyjne były zabezpieczone, DT MSW mógł odpowiednio wcześniej podjąć działania zmierzające

¹³¹ IPN BU 02320/613, Notatka służbowa z dnia 5 maja 1980 r., k. 21; Notatka służbowa dot. marynarskiej książeczki wojskowej wystawionej przez peruwiańskie Ministerstwo Marynarki z dnia 31 stycznia 1989 r., k. 15; Notatka służbowa dot. wzorów dokumentów z USC z dnia 10 października 1989 r., k. 32.

¹³² IPN BU 0745/74, Atestacja stanowisk Wydziału V DT MSW z dnia 30 września 1986 r., k. 76.

¹³³ Prawdopodobnie pisma takie otrzymali wszyscy Zastępcy Szefa WUSW ds. SB.

¹³⁴ Zalegendarowane mieszkanie lub inny lokal, wykorzystywane jako pomieszczenia biurowe komórki obserwacyjnej pionu „B” (F. Musiał, op. cit., s. 335).

¹³⁵ IPN Rz 0028/83, Dokumenty dotyczące legalizacji wytworzone w latach 1980–1990, k. 1–251.

¹³⁶ IPN BU 001708/1140, Borysław Łukaszewicz, *Wykorzystanie dokumentów legalizacyjnych...*, k. 24–25.

do zniwelowania ewentualnych szkód spowodowanych niewłaściwym wykorzystywaniem ich przez funkcjonariuszy.

Dokumenty legalizacyjne wydawane były nie tylko do celów operacyjnych, ale także w ramach zapewnienia bezpieczeństwa funkcjonariuszom. Dokumenty takie wydawano m.in. funkcjonariuszowi Eligiuszowi Naszkowskiemu, który przed wstąpieniem do służby był przewodniczącym Międzyzakładowego Komitetu Założycielskiego NSZZ „Solidarność” w Pile, a od lutego 1981 r. współpracował z SB jako TW „Grażyna” (m.in. nagrał on fragmenty narady Prezydium Komisji Krajowej i przewodniczących zarządów regionów NSZZ „Solidarność” w Radomiu 3 XII 1981 r. — najbardziej radykalne fragmenty zostały wyemitowane przez Polskie Radio, co było wielkim sukcesem władz). Do służby został przyjęty 1 VII 1982 r., zatrudniono go w Biurze Studiów MSW, gdzie na potrzeby operacyjne posługiwał się legalizacyjnym dowodem osobistym na nazwisko Karol Wolski. Bojąc się o bezpieczeństwo własne i swojej rodziny, w życiu prywatnym posługiwał się dowodem osobistym, w którym wpisano jego legalizacyjne miejsce pracy w Ministerstwie Spraw Zagranicznych (dalej MSZ). Posługiwał się więc także legalizacyjną legitymacją pracowniczą MSZ. W celu uniknięcia jego dekonspiracji Biuro Studiów MSW skierowano nawet do DT MSW prośbę, aby ostemplowano pieczęcią MSZ kartę zgłoszenia jego dziecka do przedszkola oraz potwierdzono na wniosku o przydział mieszkania własnościowego legalizacyjne miejsce pracy w MSZ oraz wysokość pobieranego przez niego wynagrodzenia. Na swoją prośbę we wrześniu 1984 r. otrzymał paszporty konsularne dla siebie, żony oraz córki i miał wyjechać na placówkę do Mongolii (przeniesiono go wtedy na etat wywiadu). Ostatecznie na placówkę nie dotarł, tylko uciekł na Zachód¹³⁷.

Dokumenty te wyrabiano do celów nieoperacyjnych także OZI. W maju 1958 r. z propozycją wydania agentowi „Zygmuntowi” zaświadczenia stwierdzającego, że był zatrudniony w przedsiębiorstwie budowlanym w okresie od 1 czerwca do 15 X 1954 r., wystąpił oficer operacyjny Wydziału I Departamentu III Stefan Rapalo (z nim ww. agent utrzymywał kontakt). Zamierzano spełnić tę prośbę i wystawić wspomniany dokument. Agent „Zygmunt” był inwalidą, warunkiem jednak otrzymania przez niego renty było przedstawienie zaświadczeń stwierdzających jego zatrudnienie w okresie przynajmniej trzech lat bez przerwy do 1 VII 1957 r. Faktycznie rozpoczął pracę dopiero 15 X 1954 r., a od początku 1953 r. do 15 X 1954 r. nie pracował, gdyż wykonywał zadania zlecane mu przez organa bezpieczeństwa¹³⁸. Także Kazimierz Janosz współpracujący z Departamentem I MSW przy operacji „Żelazo” chciał, aby okres współpracy z organami bezpieczeństwa zaliczono mu do wysługi lat. Jemu jednak odmówiono¹³⁹.

Sam Wydział V DT MSW często w kontaktach zewnętrznych posługiwał się legendą i zamawiał urządzenia oraz szkolenia dla swoich pracowników w kraju jako jednostka wojskowa

¹³⁷ J. Wąsowicz, *NSZZ „Solidarność” Region województwo piłskie*, w: *NSZZ Solidarność 1980–1989*, t. IV: *Polska zachodnia*, pod red. Ł. Kamińskiego i G. Waligóry, Warszawa 2010, s. 266; G. Majchrzak, *Człowiek, który uwiódł Służbę Bezpieczeństwa*, „Rzeczpospolita”, 6 VIII 2005, nr 183; IPN BU 003175/603/CD, Akta osobowe dot. Eligiusza Naszkowskiego, k. 1–199; IPN BU 1585/14552, Dokumenty dot. Eligiusza Naszkowskiego, k. 1–25.

¹³⁸ IPN BU 001043/1791, Raport oficera operacyjnego Wydziału I Departamentu III S. Rapalo do dyrektora Departamentu III MSW płk. Paszkowskiego, z dnia 19 maja 1958 r., k. 164.

¹³⁹ J. Morawski, op. cit., s. 94.

1307¹⁴⁰. Oprócz tego DT MSW posługiwał się także pieczęcią jednostki wojskowej 1916¹⁴¹. Nie była to odosobniona praktyka, także inne departamenty w celu zachowania tajemnicy państwowej i służbowej w kontaktach zewnętrznych występowały jako jednostka wojskowa, np. Departament I posługiwał się numerem 2669, a Departament V numerem 3044¹⁴². Z kolei LK „Akademia” zaregistrowany został przez Biuro „B” MSW jako pomieszczenie użytkowe Jednostki Wojskowej nr 3018 (Wydział Administracji Koszar). Natomiast koszty adaptacji tego LK były pokrywane z funduszu operacyjnego z konta Jednostki Wojskowej nr 3041 (Departament Finansów MSW). Znajdowało się na jego terenie około 300 funkcjonariuszy pracujących często całą dobę, dlatego planowano tam uruchomić kiosk zaopatrywany przez jednostki handlu uspołecznionego w produkty wolnorynkowe. W tym celu Wydział XIV Biura „B” MSW za pośrednictwem Wydziału I Biura „B” MSW próbował wyrobić w DT MSW pieczęć legalizacyjną o treści „Kiosk Jednostki WP nr 30–18”. Ostatecznie otwarto tam bufet, ze względu na to, iż nie można było zorganizować kiosku pod szyldem wojskowym¹⁴³.

Podsumowanie

Komórki odpowiedzialne za wykonywanie dokumentów legalizacyjnych wytwarzały dokumenty nie tylko potrzebne funkcjonariuszom i OZI w pracy operacyjnej, aby nie demaskować ich rzeczywistego miejsca pracy i zainteresowania daną osobą, ale także w ramach podziękowania za współpracę. Takim podziękowaniem było np. sfałszowane świadectwo pracy, tzn. agent otrzymywał od organów bezpieczeństwa świadectwo pracy z informacją, iż w danym okresie pracował w zakładzie x, choć w rzeczywistości nie pracował on wtedy w ogóle. Jeśli chodzi o początki komunistycznych organów bezpieczeństwa w Polsce, to raczej nie korzystano wtedy z wyrafinowanych metod, zadowalając się rozwiązaniem siłowym. Z czasem jednak to się zmieniło, być może ze względu na rozwój techniki. Przy instalacji PP oraz podglądu dokumentowanego fotograficznie/filmowo wymagano całkowitej konspiracji, a można to było uczynić, podając się za pracownika np. zakładu energetycznego lub telekomunikacyjnego. Pracownicy oraz funkcjonariusze pracujący w komórce odpowiedzialnej za wytwarzanie dokumentów legalizacyjnych musieli być także na bieżąco z branżą, z której usług korzystali. Stąd byli częstymi gośćmi na targach, wystawach czy wszelkiego rodzaju sympozjach. Musieli także zapoznawać się z literaturą fachową, aby na bieżąco mieć orientację w technologii stosowanej przez różne ośrodki badawcze czy firmy zachodnie. Wszystko po to, aby działając pod przykrywką, bardziej kontrolować społeczeństwo. Choć wytwarzano też dokumenty legalizacyjne dla wywiadu, to jednak także część z nich była wykorzystywana do inwigilacji Polonii, a nawet Polaków w kraju¹⁴⁴.

¹⁴⁰ IPN BU 0642/13, Pismo Dowódcy Jednostki Wojskowej 1307 do dyrektora Naczelnego „Domu Słowa Polskiego” inż. R. Gadowskiego z dnia 15 lutego 1980 r., k. 3.

¹⁴¹ IPN BU 1595/337, Wykaz inwentaryzacyjny pieczęci znajdujących się w Wydziale I DT wg stanu na dzień 12 marca 1974 r., k. 158.

¹⁴² IPN BU 1585/12033, Zarządzenie Organizacyjne Nr 0167/Org z dnia 15 września 1983 r., k. 129; IPN BU 1585/12041, Zarządzenie Organizacyjne Nr 06/Org. z dnia 26 lutego 1987 r., k. 18.

¹⁴³ IPN BU 01220/253, t. 9, Materiały operacyjne dot. LK krypt. „Akademia”, k. 7–195.

¹⁴⁴ Bardzo dziękuję wszystkim osobom, dzięki którym pracy mogłem się zapoznać z materiałami archiwalnymi znajdującymi się w Archiwach IPN, a w szczególności paniom Renacie Bojar i Renacie Szulc.

Legalisation in Communist Security Service Organs in Poland (1944–1990)

Communist Security organs involved in surveilling society resorted to various legalisation documents. The article describes the organisational structure of units producing such documents from the post–World War II period all the way to the 1990s, as well as the legal acts within whose range such units worked. Functionaries required documents of this sort predominantly for operational work. They were used for establishing such sources of information as observation using photographic documentation and tapping as well as conspiracy and contact accommodation and flats deployed by Security functionaries while surveilling the observed person or meeting other sources of information. The text also lists institutions, workplaces, schools of higher learning and institutions in Warsaw whose documents were forged. This is not to say, however, that these were the only counterfeit documents: instructions regulating such issues did not enumerate them. If a unit producing such documents was capable of forgery and was commissioned to perform it, then the unit requesting a document received it without any problems. In the case of the Intelligence Service, the documents in question included also passports of other countries. Sometimes, counterfeit passports differed so much from the original that they were used at home. The text not only provides examples of the application of forged documents by assorted Security units but also other interesting ways of their usage. Upon certain occasions, attempts were made to issue a legalisation document as a *sui generis* reward, e.g. a request for forging a work certificate that made it possible for the collaborator to document uninterrupted work and receive a pension.